

АКАДЕМИК Н. С. ДЕРЖАВИН

ПЛЕМЕНИ
И
КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ
МЕЖДУ
БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ
НАРОД

1945

С О Ф И Я

АКАДЕМИК Н. С. ДЕРЖАВИН

ПЛЕМЕНИ
И
КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ
МЕЖДУ
БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ
НАРОД

1945

С О Ф И Я

Книгата „Племенни и културни връзки между българския и руския народ“ се издава през 1945 г. в София под редакцията на проф. Иван Леков, член на Българската академия на науките и изкуствата.

Преведоха я от оригинала, издаден през 1944 г. от Академия наук СССР — Москва—Ленинград, Огнян Бояджиев и Мирослав Янакиев.

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Идеята да се преведат на български тия малки научно-популярни, но стилно и методологично изискани и особено полезни за широка читателска публика студии на dragия гост на нашата страна и незаменим нейн приятел акад. проф. Н. С. Державин, заслужава пълно одобрение и подкрепа.

Името на видния съветски учен, известно у нас преди гостуването му само на ограничен кръг от специалисти и общественици, сега стана познато и любимо във всички народни среди. Не би било преувеличено, ако се каже, че това име означава вече най-изтъкнатия културен посредник между руския и българския народ. Заслугите му в това отношение бидоха оценени многократно и няма да бъдат забравени никога от нас — българите, защото те имат не само специален научен характер, но са и свързани с моралната реабилитация и правилната политическа ориентация на българския народ в пътя на искреното му сътрудничество с правдолюбивото славянство и с народите на могъщия и напредничав Съветски съюз.

И наистина, като се четат тези хубави статии, написани с толкова топла привързаност към предмета, сложен на обсъждане, и с такова свидно старание да се открият колкото е възможно повече връзки между двата славянски народа, проследени по веществени паметници, по данни от историческата етнография и фолклор, в езиково и литературно отношение и дори по легенди и предания, чувствува се, че авторът им е обладан от безгра-

нична вяра в общото честито бъдеще на двата братски народа. А то е в състояние да вдъхнови и активизира научното изследване в тая днес толкова актуална и винаги важна област от знанието. Нека не се забравя, че тия статии са писани в навечерието на събитията, които изведоха България към нейния верен исторически път.

Типично руската, чистосърдечна, високо хуманна и вярна на чувството за социална правда, преценка на разглежданите в тая книга въпроси, която отличава и останалите трудове на Державина, задължава към особена признателност нашата наука и общественост, а и целия български народ, който винаги е имал дълбокия усет за съдбовно родство и духовна близост с русите.

Ето защо, ние можем да бъдем горди, че на дело достойно отговорихме на пълните с проникателност, умно предупреждение и благородно, хвалебствено съчувствие думи, с които уважаваният автор завършва своята книга:

„Славянский болгарский народ не может и не должен оставаться безучастным к этому великому общеславянскому делу борьбы за свою свободу и независимость, за честь своей родины и своего домашнего очага, за славу своих великих предков и счастье грядущих поколений!“

Проф. Ив. Леков

ПОКАЗАНИЯ НА СТАРИ ВЕЩЕСТВЕНИ ПАМЕТНИЦИ

Човешките трудови колективи са се създавали в продължителния процес на социално-стопанското строителство и етнографско оформяне чрез племенни кръстосвания и други тесни междуплеменни взаимодействия. Славянският етнографски тип и езикът му са органическа част от световното човечество. Поради това те не могат да се разглеждат без връзка с другите народи на света и особено без връзка с народите от Европейския материк.

Културно-историческото развитие на славяните от най-стари времена до днес показва, че те не са никакъв затворен в себе си, различен от останалите европейски народи, културно-исторически тип. Славяните са народ, който се е образувал в дългия и сложен диалектически процес на оформяне човечеството в неговия европейски дял.

Както славянските езици в своята цялост заедно с всички останали езици от така наречената индоевропейска езикова система представят известно стадийно състояние в развоя на човешкия език (единен глотогоничен процес), — индоевропейски стадий, изникнал из предшествувания го прединдоевропейски или яфетически стадий, който и днес има свои представители — група живи и мъртви езици в Кавказ, Мага Азия, отчасти в

Азия и Европа¹, също така и славянските народи, заедно с другите народи от тяхната група, представляват в етнографско отношение известен стадий от общия процес на етнографското развитие у световното човечество в неговия европейски дял. В известен етап от историческия си развой славянските народи изникнали диалектически из предходния стадий, който се корени в далечни, дълбоки пластове от предисторическото минало на етническите прадеди на славяните. Как са се наричали тия прадеди, ние не знаем. През този стадий за обикновено название на отделните племенни колективи служат най-често термини, означаващи „хора“, „народ“. Такова значение има от край време най-ранният термин, свързан етнически със славяните: **венд**, мн. ч. **венди**. Племенните термини, като **скит**, **мари**, **готи** и др., означавали също: **човек**, **мъж**, **деца**, **народ**, **племе**².

¹ Грузински, мегрелски, свански, чански или лазки, абхазки и други езици в Кавказ и задкавказките земи; езика на юначния баски народ в испанските и френските Пиринеи; вершижкия език в Памир и мъртвите езици: етруски, или расенски, или рушки в Европа, шумерски в Месопотамия от V хилядолетие пр. Хр.; халдски в езическа Армения на Ванското езеро IX—VII в. пр. Хр. и еламски в Иран (Персия) от времето на Ахеменидите, след VI—V в. пр. Хр.

² Виж Н. Я. Марр, Чuvaши-яфетиды на Волге. Избр. работы, V, стр. 352 и сл.; същия, Скифский язык, V; от същия, Готское слово „gupa“ — муж, IV и др. Н. Я. Марр отбелязва думата *veu* като екава, чисто фонетична разновидност на едно от трите основни названия на едно и също вотско племе: *atv* — „ватка“, *vot* — „вотяк“ и *vent* — „вят“, „вятка“, „вятичи“, и редом с последното поставя и венедите. Виж от него „Приволжские и соседящие с ними народы“ и пр. Избр. раб., V, 299.

Понеже нямаме преки показания, ние не можем да твърдим, че вендите (или венедите) на Плиний, Тацит и Птоломей (т. е. вендите от I и II в. сл. Хр., без да говорим за по-ранни времена) са били славяни, напълно оформени като етнографски тип. Ние съдим, че те са били славяни, само ретроспективно въз основа на по-късните, отнасящи се към VI в. сл. Хр. показания на Йордан, който разправя, че **венети, анти и слави** са три имена на един и същ народ; той дори твърди, че венетите (или винидите) в по-голямата си част се наричат **славяни и анти**. Друго доказателство, че венетите, исторически засвидетелствувани на европейска територия през първите векове след Христа, са били славяни, е немската дума „Wenden“, която и до днес служи за название на славяните: немците наричат така лужишките сърби, а техния език наричат „Wendische Sprache“. От всичко това следва, че вендите или венетите на Плиний, Тацит и Птоломей са били славянски народ.

Но Тацит се колебае, незнаейки към коя група народи да причисли **певкините, венетите и фините** — към германците или към сарматите, и твърди, че венетите приличали повече на сарматите, с които са сходни до известна степен по обичаи: водят чергарски живот и се препитават с грабеж; казва, обаче, че все пак, той би отнесъл венетите по-скоро към германците, тъй като те умеят да строят къщи, познават употребата на щита и охотно ходят пеша, понеже са пъргави пешеходци. Всички тия черти, казва Тацит, ги няма у сарматите, които живеят на коне и коли (гл. XVI). Това показва, че в края на първия век след Христа, венетите са стояли в културно-историческо отношение в преходен стадий на развитие и са заемали междинно място между източно-евро-

пейските племена, наречени от автора с колективното име „сармати“. Преди Христа такова колективно име за различните народи от Източна Европа било „скити“, а пък оседналите народи от Централна Европа Тацит нарича, поради географското им местоположение, „германци“³.

Друг пример, че през I в. сл. Хр. в Европа е имало племенни колективи от преходен в културно-историческо отношение тип, — преходен от прединоевропейския към индоевропейския стадий на развитие, представя келтското или галско племе „яподи“, което живеело, според Страбон, в северозападния ъгъл на Балканския полуостров, между реките Уна и Сана, сред илирийските племена. Според характеристиката на Страбон, галите-яподи били едновременно и келтско и илирийско племе, т. е. по културно-историческото си развитие представляли очевидно преходен тип от прединоевропейците — илирийци към индоевропейците — келти.

Впрочем, според характеристиката на академик Н. Я. Марр, келтските езици изобщо са междинни езици, „посредническа степен“, както се изразява Марр⁴, между езиците от яфетическата система и индоевропейските езици.

Така говорейки за славяните и изхождайки

---

³ Терминът „Германия“ в тацитово време бил само териториален, географски термин. Различните по стадийно равнище на културното си развитие племена, които живеели в земите, географски известни на римляните под името „Германия“, били наричани „германски“ народи, независимо от истинската им етнографска (в съвременния смисъл на това понятие) принадлежност.

⁴ Н. Я. Марр Бретонская нацменовская речь в увязке языков Афревазии. Избр. работы, IV, стр. 226.

от общоприетото в руската наука схващане за единния глотогоничен и етногоничен процес, ние различаваме най-напред прединоевропейски или предславянски стадий, в развоя на съответните колективи, когато за славяни, като определен етнографски тип, още не може и дума да става, когато тези колективи в номенклатурно отношение се откриват в по-късните писмени източници най-често под имената „кимерийци“, „тракийци“, „скитсколоты“, „сармати“ и др. имена на народи от древността. Това е било времето, когато стопанско-производствените взаимоотношения и културно-историческите връзки между хората са се формирали и развивали нестеснявани от никакви национално-етнографски ограничения и предразсъдъци, освен от тези малобройни правила, на които почивали вътрешнородовите отношения у отделните колективи.

Връзката се определяла от съзнанието, че произхождат от един и същ праядо и имат общ интерес от физическото самозатазване на колектива.

В оная отдалечена епоха от културно-историческия живот на човечеството пред нас се разкриват чрез паметници на материалната му култура големи културно-типови еднаквости, характерни за жителите на обширни територии като тяхно общо културно притежание, независимо от каквито и да било национално-етнографски разграничения.

Така например, проучването на вещественния материал от палеолитните селища в земите около Средния Днепър отдавна доведе изследвачите до две основни заключения с изключителна историческа важност: първо, че тази палеолитна култура е била разпространена едновременно в западните и източните Прикарпатски земи, в Подолия и Галиция около Краков, та дори и по на запад — в

Моравия; и второ, че тази култура на дилувиалния човек от земите около Средния Днепър и посочените по-горе области не бива да се свързва генетически с палеолитната култура на тъй наречения неандерталски тип, открит на Пиринейския полуостров, в Франция и на няколко други места из Западна Европа. Така палеолитната култура в земите около Средния Днепър, в Подолия, Галиция, Прикарпатските земи и Моравия има своеобразен местен характер и може да се свърже с Егейската култура, създадена първоначално във Волиния, която се намирала зад чертата на ледниковото влияние. Тук, в дълбоките ярове и брегови урви се откриват огромни струпвания на кости от дилувиални животни.

Ликът на социалния и културно-исторически живот на обитателя на палеолитните селища в отбелязаната по-горе област в границите от Моравия на запад и от реките Днепър, Донец и Дон на изток, разкриват, въз основа на веществените паметници от палеолитните селища, много ярка картина на началния период от средната степен на дивачество, която в областта на обществените отношения се характеризира с процеса на формиране кръвнородственото семейство и на възникване майчиния род (матриархата)⁵.

През епохата на палеолита е преждевременно да се говори за каквито и да било народи в днешния смисъл на тази дума в интересуващия ни дял

⁵ Енгелс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, стр. 22, М., 1932. И.И. Мещанинов, К вопросу о происхождении членораздельной звуковой речи, ДАН СССР, 1930. № 6; В. В. Хвойка, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, стр. 1—10, Киев, 1913.

от Средна и Източна Европа. Народи в етнографския смисъл на думата в това време още не е имало, но съществувал комплекс от родови колективи, обединени до известна степен от общата култура и общото културно наследство, характерни за късния палеолит. Тия колективи съставляли в това отношение известно културно-историческо единство или известен културно-исторически тип, който от своя страна се изявявал като повече или по-малко определен предисторически стадий в културното развитие на човечеството в дадената част от Европа.

Като изхождаме в палеоетнографските си схващания от основното положение, което гласи, че никакъв народ никога не изчезва безследно от своето местожителство, но продължава да живее в културното наследство на по-късните жители на същата земя, ние имаме всичките основания да разглеждаме дилувиялния човек и културата му, разпространена в указаните по-горе земи, като най-стар предисторически предшественик или културен предтеча на по-късното население на същите земи, съединени в древността с Средиземноморието и съставлящи североизточната по-крайнина на средиземноморската културна област, т. е. предтеча на източните, западните и южните славяни и на най-близките им предшественици, предславяни от същите земи.

Като преминаваме от епохата на късния палеолит към следващите епохи — неолитна, медна и бронзова, ние постепенно навлизаме в област на още по-тесни културни връзки и на културна общност между предисторическите жители на обширния Днепровско-бугско-днестърски басейн, от една страна, и жителите на Балканския полуостров и на островите в Егейско море, от друга.

Отнасящата се приблизително към третото хилядолетие преди Христа „Триполска“ неолитна култура, широко изследвана от съветски археолози, е забележителна страница от културната история на съветския югозапад по отношение на веществените си паметници, които характеризират сравнително високото равнище на културно развитие, на което стоело местното население. Неолитната култура е забележителна също поради общността на тези паметници и на разкрития чрез тях социален строй. Тази култура свързва Дунавско-днестро-бургско-днепърската област не само с днешна Румъния, но и с Балканския полуостров, с България, с Тесалия и с най-старите културни центрове на Средиземно море, Микени и Крит, а на изток в Мала-Азия — с Троя. Всичко това ни дава основание да характеризираме триполската култура като предмикенска⁶.

Киевският археолог В. В. Хвойка, комуто принадлежи заслугата, че пръв откри в края на XIX в. паметници от „триполието“ в земите около Дне-

⁶ Э. Р. Штерн. Доисторическая греческая культура на юге России, Труды XIII Археол. съезда, т. I; Б. Л. Бюгаевский, Первобытно-коммунистический способ производства на Крите и в Микенах; Сборник статей „памяти Карла Маркса“, стр. 712—730, изд. АН СССР, 1933; Т. С. Пасек, Исследования трипольской культуры в СССР за 20 лет, Вестник древней истории, кн. 1(2), стр. 261—278, М., 1938; от същата, Трипольская археологическая экспедиция в 1938 г., ВДИ, 1939, № 1/6; от същата, Новые открытия трипольской археологической экспедиции в 1939 г., ВДИ, 1939, № 4/9; от същата, Трипольское население у Владимирки, ВДИ, 1941, № 1; Е. Ю. Кричевский, Трипольские площадки. Советская археология, VI, 1940; Сборник статей „Трипольска култура“, Київ, т. I, 1941, и др.

пър, дойде още тогава до заключението, че носителите на тази култура са били оседнали земеделски народи и че в тяхно лице можем да видим само нашите прадеди, праславяни (или протославяни), които предшествували и преживели по нашите места всички известни досега предвижвания и нашествия на други чуждоземни племена, и чиито потомци удържали под своя власт земята на прадедите си до ден днешен⁷.

При това, трябва да се отбележи, че във всичките си археологични трудове. В. В. Хвойка постоянно подчертава, че народът-строител и носител на триполската култура, която обхващала толкова грамадно пространство и оставила безчислени паметници за своето постоянно съществуване от неолитните времена до IV в. сл. Хр. и по-късно, очевидно не е могъл да изчезне безследно или да бъде заменен от какъвто и да е друг народ, т. е. че в течение на дългия си исторически живот той е бил постоянен жител на тая земя и че е бил в нея непосредствен приемник на културното наследство от епохата на палеолита⁸.

Чрез триполската култура ние разкриваме нов етап от културно-историческото развитие на човечеството в указания по-горе дял от Европа, където населението на обширните земи около и зад Днѣпър, от Буг, Днѣстър, Прут, Карпатските пла-

⁷ В. В. Хвойка, Раскопки 1901 г. в области Трипольской культуры; отдельный оттиск из „Записки Русск. археол. общ.“, т. V, вып. СТб., 1904.

⁸ В. В. Хвойка, Каменный век Среднего Приднепровья. Труды XI Археол. съезда в Киеве, т. I, стр. 737—812, 1899 г., М., 1901; от същия, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, стр. 10—22, Киев, 1913.

нини и р. Висла — на север, до Тесалия, Микени и остров Крит в Средиземно море — на юг, е било обединено в едно културно цяло.

Оказа се, че стадиялната общност в културното развитие на населението от отбелязаните погоре земи в епохата на неолита и триполската култура е известно общо наследство в културния живот на по-късните приемници на триполците в същите земи, както за жителите на северните и североизточните им краища, тъй и за жителите на полуострова. Тази културна общност се разкрива веднага в фолклорната традиция у всички славяни, както на полуострова, така и отвъд пределите му, на изток и запад, та дори и у неславянските народи на полуострова.

В това се убеждаваме специално чрез сравнителното изучаване на образа „Троян“ в неговите фолклорни отражения в племенатата група народи.

II

ДАННИ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ЕТНОГРАФИЯ

Ако съдим по данните на историците от VI в. Йордан и Прокопий, многолюдният славянски народ виниди заемал „неизмерими пространства“ на европейска територия и се разделял на две основни групи — славяни и анти. Славяните са известни под името склавини или склави. Те съставляли западния клон на славянството, а антиите — източния. Първите живеeli на територията, за граница на която служели: на запад град Новиетунум и Мурсианското езеро, а на изток — р. Днестър, т. е. вероятно в древна Панония и Чехословашко, откъдето поселищата им се простирали на север по р. Висла, следователно в Полша и Померания до р. Лаба (нем. Елба) с притока ѝ Заала.

Източнославянската група пък заемала обширни пространства от черноморското и азовско крайбрежие на юг, към север и северо-запад в вътрешността на страната.

Според характеристиката на Прокопий, славяните и антиите имали общ, твърде „груб“, от византийско гледище, език, сходен бит, вярвания, обичаи, обща външност и общ духовен облик. Те общо предприемали нападения в римските владения и заедно участвували в помощните отреди, съставяни от византийците за борба срещу готите. Но други показания на същия източник говорят, че славяни и анти били две отделни групировки: всяка от тях живеела собствен политически живот, независимо една от друга, и те не винаги поддържали мирни добросъседски отношения. Тъй например, при император Юстин (518—527), антиите сами, без славяните, преминали Дунава и нападнали

ли източноримските владения; антите сами, без славяните, постъпили на военна служба при византийското правителство, като заели командни длъжности във византийската армия и участвували в Италианската експедиция.

Според общоприетото в руската наука гледище на академика А. А. Шахматов, антите са прадеди на руския народ. Показанията на писмените източници и данните от веществените паметници, намерени при археологически разкопки, ни позволяват да кажем, че антите са населявали гористостепенния пояс в днешния СССР, от устието на Дунава и черноморското крайбрежие към североизток по посока на Киев, Чернигов, Полтава, Курск и Воронеж. Според съветския изследовател Б. А. Рыбаков, тези земи са същите, на които много по-рано намираме скитски племена и на които скоро след антите виждаме източно-славянските племена: уличи, тиверци, отчасти Древляни, поляни, волиняни, радимичи, северяни и вятичи!

Затова, както в териториално, тъй и в културно-етнографско отношение, антите са свързващо звено между скитите и последните източни или руски славяни. За славянски черти в езика на антите, покрай преките показания на източниците, говорят и споменатите в тези източници собствени антски имена: Доброгаст, Всегорд, Бож, Межамир, Келагаст и др.

„Откритието на изумителна приемственост в култовите образи на скитско-сарматския и на последния славянски свят позволява да се предполага, че антите са били неизбежното междинно звено, тъй като са възприели част от скитско-сар-

1 Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь; ВДИ, кн. I, стр. 323, 1939.

матските религиозни представи и са ги предали на Киевска Русия, а чрез нея и по-далеч“ — отбелязва цитираният автор².

В средата на VI век антите, които живеели по черноморското крайбрежие, били подчинени от аварите, но когато в началото на 60-те години на същия век аварите се придвижили по-назапад и заели словенска Панония, антите отхвърлили аварското иго и преминали на служба при източноримския император Маврикий (582—602), като се опълчили срещу аварите.

Това поведение на антите накарало аварския хакан през 602 г. да изпрати срещу тях наказателна експедиция, която имала за задача да разгроми и унищожи тоя народ.

Как се е завършила тази експедиция не е известно, но името на народа анти, който Прокопий не много по-рано характеризирал като народ от безчислени племена, изчезнал от страниците на историята: след това за него не споменават нито латинските, нито византийските източници. Това изчезване на антите от страниците на историята е и до днес особен вид загадка за историка. Едни предполагат, че аварската експедиция е съвършено унищожила антите, а други — че антите, като съюзници на източната Римска империя, са преминали на Балканския полуостров и са били окончателно заселени тук от византийското правителство; най-после, Шафарик, а заедно с него и други, предполага, че под натиска на аварите, антите са се предвижили дълбоко на север в Русия и станали тук основа на целия руски народ, или на част от него — по-сетнешният украински народ, или най-малко на руското племе вятичи, което по-късно се

² Също там, стр. 397.

явява по течението на горна и средна Ока. Тъй като антите били мощна групировка или мощен съюз от източнославянски племена, най-вероятно е, че част от племената на тоя съюз, които били най-тежко пострадали от наказателната аварска експедиция, са преминали оттагък Дунава на Балканския полуостров, друга част се прибрала по-на север и североизток, а трета останала на старото си местожителство и в стопанското си, културно и обществено развитие достигнала през VII век такава висота, че дава основание на историка да характеризира общото ѝ равнище на развитие като такава степен на варварството, до каквато норманите достигнали едва в епохата на викингите, т. е. към IX век³. Тази степен на културно развитие у антите е способствувала да възникне през IX век в собствена среда, в свои социални недра, първата източнославянска държава — Киевска Русия. Изследването на намерени при разкопки на антски гробници веществени паметници довежда изследователя до заключението, че много от особеностите на киевския живот през X—IX век се коренят в антската култура: земеделие, скотовъдство, трупане богатства, робство, обичаи (като напр., да се изгарят робини на гроба на княза) и пр. Киевските князе от X век говорели на същия език, на който говорели и антите през VI век, вярвали в същия Перун, плавали със същите „моноксили“, и по същите стари антски пътища. Войните на Светослав с Цимисхий ни пренасят далече назад към ония времена, когато около същия Доростол воювали анти с византийци, „Възможно е“ — предполага цитираният автор, — „коментарът от автора на „Повесть временныхъ лѣтъ“ към разказа за

³ Б. А. Рыбаков, посоч. съч., стр. 333.

Кий, Щек и Хорив да е отзвук от древните антски походи към границите на Византия.

Предпоставките, вследствие на които се създава държавата на Ярослав Мъдри, започнали да се явяват не през IX век, а още 300 години преди идването на варягите, та затова и историята на Киевска Русия трябва да започне не от Рюрик и Олег, а от Бож и Межамир, от първите походи срещу Византия през VI век⁴.

Ако съдим по данните на византийските източници, източната част от Балканския полуостров е била населена между VI (Прокопий Кесарийски) и X век (Константин Багрянородни), главно от антски или от културно-етнографски сродни с тях племена. Ако в западната част на полуострова организаторската роля в смисъл на племенна консолидация и държавно строителство принадлежала на най-мошните в икономическо отношение племена — сърби и хървати, чиито имена са ни добре известни и сред западнославянските племена, в източната част на полуострова същата роля явно принадлежала на антските племена, които били сродни културно-етнографски с източните, т. е. с руските славяни. С голяма вероятност може да се предполага, че през VI—VII век сл. Хр. антските племена, т. е. източните или руски славяни, населявали не само левия бряг на Дунава — днешна Източна Унгария, Влахия, Молдавия и Бесарабия, чиито народи киевският летописец познава под името тиверци и уличи, но били преминали и на десния му бряг. Явно е, че седемте неизвестни по име славянски племена, населяващи долна Мизия и известни на византийските източници под името подунавци (Dánoubioi), а на киевския летопис-

⁴ Б. А. Рыбаков, посоч. стр. 327.

сец под името дунайци, сред които в средата на VII век се образувало първото държавно устройство, известно под името България, са били антите, които спадали към източно-славянските племена. Към същата група мизийски славяни спадали и балканските северяни или севери, населяващи южния прибалкански край на земите на мизийските славяни. Племенното название е северяни или севери, както се наричали част от мизийските славяни, сред които, повтаряме, изникнало първото държавно обединение на Балканския полуостров — България, говори несъмнено, че мизийските славяни на полуострова са спадали към групата на източните славяни. Когато мизийските славяни повикали иззад Дунава княз Аспарух с дружината му на договорни начала, за да защитава владенията им срещу аварските нападения откъм Унгария, Аспарух по стратегически съображения извършил някакво териториално разместване на отделни мизийски славянски племена, като поселил една част от тях по западния край на владенията на мизийските славяни по р. р. Морава и Тимок. Затова тази група мизийски славяни е наречена моравяне и тимочане.

Днес р. Морава в северното си течение е централна водна артерия на Сърбия, а р. Тимок служи за западна етнографска граница на северните български области, като отделя българи от сърби. Сега политическата граница на съвременна България минава по-наизток от течението на р. Тимок.

От юг и югозапад до мизийската група български славяни се допирала средната или македонска група. През VII век Македония била толкова компактно населена със славянски племена, че била известна на гръцките автори под името Славиния, *he Sklabinia*, или *hai Sklabiniai*, или *Sklavica*.

И тук, сред местното население, намираме две племена, идентични по своите названия с руски имена, а именно **драговичи** и **смоляни**. Първите живеели в Македония по долното течение на река Вардар и в Източна България, в западните Родопи, малко по-наюг от Пловдив; южни съседи им били смоляните, които живеели по средното и по горното течение на р. Места⁵.

Тъй ние виждаме, че през VII век сл. Хр. славянски племена, сродни етнографски и културно-исторически с руския народ, са населявали не само северна придунавска България от десния бряг на Дунава до главния балкански хребет (Стара планина), но и много по-южни земи — Родопските планини (драговичи), почти до крайбрежието на Егейско или Бяло море (смоляни). От тук ние идваме до заключението, че източнославянските племена, които са най-сродни с руския народ, съставят много съществено ядро в етнографския състав на историческото славянско население на България. При това, в дадения случай особено важно за нас е обстоятелството, че първото българско царство, което изигра съществена роля в историята на етнографското обединение на българските славяни, е възникнало сред мизийските славяни, които несъмнено са спадали етнографски към източните или руски славяни.

Специалното изследване на въпроса за българина Аспарух, за националния състав на аспаруховата дружина и на свитата му, за истинската роля на Аспарух в създаването на първата славянска държава на полуострова ни доведе до заключение, противно на приетото досега гледище, а имен-

⁵ Виж названието р. Места в земите на северо-източните руски славянски племена.

но, че в преобладаващия си състав, ако не и напълно, Аспаруховите войници са били бесарабски славяни, т. е. руски тиверци и уличи. Потомците на измрелите стари прикавказки и приазовски български родове са съставяли вероятно твърде незначителна група от командните върхове на Аспаруховата дружина. В същност, създател на първата славянска българска държава и полуострова бил не дошлият от северните прикавказки земи българин Аспарух, а местното славянско население инеговата армия, която след идването на Аспарух при балканските славяни в 660 год. била значително подсилена и по специален договор била предадена от народа на българския хан, за да я организира и командува. Българинът Аспарух, се явил не като създател на българска държава, както се приема обикновено от много източници, а като узурпатор на държавната власт в славянска страна, доколкото в ръцете му била съсредоточена мощна военна сила. Държавните организации у всички народи възникват първоначално не в резултат от почина на един или друг субект, колкото и да е гениален той сам по себе си, а вследствие сложния процес на социално-политическото развитие на народа и на съответните производствени отношения.

Така разглеждането на етнографската проблема за произхода на българския славянски народ ни довежда до заключение, че в основата на съвременния български народ лежи източнославянският или руският елемент, независимо от присъединените се по-късно към него чужди етнически елементи, като печенеги, узи или торки, половци, османски турци и др. подобни.

Изглежда, че в старо време руският произход на българските славяни се е чувствувал и съ-

знавал много по-ясно, отколкото днес.

Руският народ никога не забравя тази връзка. Още киевският княз Светослав Игоревич смятал дунавските си владения за център на своята държава („середа земли моея“). Когато през 968 г. превзел 80 града в североизточна придунавска България и установил резиденцията си в гр. Преслав, който бил разположен на десния, български бряг на Дунава, той обложил с данък не българския славянски народ, а византийското правителство; и в продължение на четири години, от 968 до 972 г., когато България била заплашвана от завоевателните домогвания на Византия, той държал българите под своята непосредствена власт.

Един от интересните документи, които показват, че в старо време е съществувало съзнание за етническа общност между българския и руския народ, е списъкът „градом всем руским дальним и ближним“, приложен към Възкресенския летопис (П. С. Р. летописей, VII, стр. 240), гдето се изброяват ред български градове, споменати в списъка като руски: „На Дунаве **Видицов** (Видин) о седми стен каменных, Мдин(?); об ону страну Дуная **Трънов** (Търново), а по Дунаю: **Дрествин** (бълг. Дръстър, Доростол, Силистра), **Дигин** (Мачин, старата Диногетия), **Килия**; на устье Дуная: **Новое село** (Килиянова), **Аколятря** (Ликостомион, Вилково); на море **Карна** (Варна), **Каварна**. А на сей стороне Дуная: на устье Днестра, под морем, **Белгород** (Акерман), **Чернь** (Граденица); **Аскиторг** (Яси) на Пруте реке; **Романов торг** — на Молдаве **Немечь**; в горах: **Корочюнов Камень** (Пиетра), **Сочава**, **Серет**, **Баня**, **Нечунь**, **Коломья**, **городок на Черемоше**“.

Този списък не е измислица на съставителя на Възкресенския летопис, но е попаднал в стра-

ниците му навярно по традиция от някакъв по-раншен летописен източник, писан по времето, когато културно-етнографските връзки между руския и българския народ се съзнавали и от двете страни, а недавнашната истински историческа действителност не будела никакви съмнения.

Общият племенен произход на българския и руския народ е намерил отражение в общността на обширното им културно-историческо наследство, особено в фолклора и езика им, в което ни убеждава сравнително-историческото изучаване на българския и руския фолклор и на двата езика.

Като нагледна илюстрация за това могат да послужат народните предания, приказки и епични песни за Троян, за Илья Муромец, и за героя на южнославянския, особено на българския народен епос — Крали Марко.

РУСКИ И ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ФОЛКЛОР

III.

Както е известно, в „Слово о полку Игоревѣ“ името Троян се споменава четири пъти: „Земля Трояня“, „тропа Трояна“, веди Трояни“, „на седьмом вецѣ Трояни“. Специалното изследване на образа на Троян в „Слово о полку Игоревѣ“ ни доведе до заключението, че даденият образ има дълга, многовековна история, която се корени в предисторическата култура на народите от Днепро-дунавско-егейската част от Средиземноморието, и че образът на Троян в „Слово о полку Игоревѣ“, както и в известна група южно-славянски предания, се отнася към времето, когато Балканският полуостров бил завладян от римския император Траян, и е най-късно оформяне или най-късен етап в развитието на старата народна представа за някакво свръхестествено същество, което се преражда в полубог, след това в епически герой, а още по-късно се отъждествява с римския император Траян. Такъв е обикновеният път за много герой на историческия народен епос, напр. за известния в южнославянските сказания Крали Марко или за героите на руския юнашки епос, а също и за епическите герои на изкуствения епос, които възникват върху основата на старите народни предания, какъвто е напр. известният герой на Росенвалската битка, рицарят Роланд¹.

Огромният труд положен от руските учени за изследване произхода на образа Троян в „Слово о

¹ К. Н. Державин, Меч Роланда, Изв. АН СССР, 1931, № 3, стр. 347—358.

полку Игоревъ“, не е дал положителни резултати дори и до сега, понеже този образ е бил разглеждан като нещо веднаж завинаги дадено, като нещо открай време сътворено и завършено, а не в процеса на неговото развитие, не диалектически, не в тясна връзка с развоя на мисленето от космически представи към представи от реалната историческа действителност. Затова, докато представителите на митологичната школа (Буслаев, Квашнин-Самарин, Барсов) виждат в образа на Троян митическо същество от тоя род стихийни същества, каквито са вилите, русалките, елфите (светли духове) и немските джуджета (пазители на златото и среброто, духове на мрака, които не търпят светлина) и др. п. (Буслаев), представителите на символическото направление (Н. Полевой, Бодянский, Забелин, Потебня, Костомаров, Огоновски и др.) виждат в Троян от „Словото“, някакъв символ или метафорична и метаморфична замяна на други обекти и си поставят задача да разкрият тъй или иначе истинското съдържание на този образ, да го попълнят със субективно измислен конкретен материал и след това в духа на тези предпологаеми конкретни факти да разтълкуват истинския смисъл на всяко от четирите места в „Слово о полку Игоревъ“, където се споменава името Троян. Историко-литературното направление, представяно от П. П. Вяземски, В. С. Милер, А. Н. Веселовски, А. Н. Пипин, разглежда легендата за Троян като чисто литературен образ и търси оригинала му в южно-славянската писменост. Накрай историческото направление в лицето на М. С. Дринов, М. А. Максимович, Н. П. Дашкевич, отчасти О. Огоновски и др. вижда в образа на Троян отразени в „Словото“ народни представи за истинско историческо лице, именно за римския император Траян.

Между това на наше разположение е огро-

мън материал из областта на руския фолклор и староруската писменост, който говори, че образът на Троян е бил познат на източните славяни и като образуване по-ранно от късния Троян на „Слово о полку Игоревѣ“, та няма никакви причини той да се разглежда и на руска почва изолирано, без връзка с родните му предшественици. Ако се вземе под внимание последното обстоятелство, трябва да се признае за крайно погрешна тенденцията да се вижда у Троян от „Словото“ само митически образ, или само чуждоземна литературна заемка, или само исторически образ и т. н. Троян от „Слово о полку Игоревѣ“ генетически е комплексен образ, създаден се в продължителния процес на развоя на мисленето у народа и се явява толкова притежание на руските славяни, колкото и на южните славяни, българи и сърби. С други думи, Троян в „Слово о полку Игоревѣ“, както е Боян, не е заимствуван от някъде образ, а е стар собствен, местен, какъвто е той същевременно и за южните славяни, особено за българския народ. Като изхождаме от схващането, че населението на земите около р. Днепър още от най-стари времена е било, без съмнение, в непрекъснати етнографски, стопански, и културни връзки с населението край р. Дунав и на Балканския полуостров (в този дял от Средиземноморието включваме и Подкарпатските земи, Молдавия и Влахия), ние разглеждаме Троян от „Слово о полку Игоревѣ“, като образ, израсъл сред културно-историческата обстановка на славянското население в Киевско-дунавската област. Този образ в известен етап от културно-историческото развитие на народа е до толкова близък и реален за руския славянин, до колкото е бил реален и за придунавските славяни от двете страни на Дунава. „Родствената връзка

на Русия с останалите славянски страни“, — казва Ф. Ив. Буслаев, — „в миналото се е усещала твърде силно. Сродството на наречията не можело да не се отрази върху сродството на поетическите предания. В руското предание за Феврония Муромска има очевидни следи от сръбски сказания. Най-старият руски епос не е могъл да се състави във от родствения му кръг славянски поетически предания. Авторът на „Слово о полку Игоревѣ“, ясно съзнава това кръвно родство на руската поезия с поезията на останалите славянски племена и особено с тази на южните, дунавските славяни.

„Девици поют на Дунаи, вьются голоса через море до Киева...“

Това е прекрасен поетически староруски образ, който говори за единно народно съзнание и за общ културен живот по цялата територия от Дунава до Киев. Затова от друга страна и гласът на Ярославна от Путивль „На Дунаи ся слышит“.

„Нима не са оставили отглас в Русия тия идващи от Дунава гласове?“ — пита Буслаев. — „И тези гласове са се чували в Русия не само през XII или XI в. Те са се носили през морето много порано, сливайки се в оня прекрасен хармоничен акорд, който трябва да наречем прастар общославянски и всеславянски епос“. И Буслаев забелязва: „Староруският епос ще получи твърда основа в историята на нашата литература едва тогава, когато в него се определят всички тайни нишки, чрез които той е свързан родствено с първобитното епическо творчество на всички славянски племена, и особено с творчеството на югоизточните“.²

² Ф. И. Буслаев, Исторические очерки русской народной словесности и искусства, т. I, Русская народная поэзия, СПб., 1861.

Спирайки се на въпроса за значението на името Троян в „Слово о полку Игоревѣ“, М. А. Максимович пише, между другото следното: „Някога в Киевска Русия е съществувал собствен, създаден през вековете, кръг от митически вярвания, исторически предания, поетически легенди и пр. От него се е запазило само нещо откъслечно и случайно в най-старите ни паметници, особено в „Словото“, в това живо и вярно отражение на южно-руския човек от онова време. Към запазените в него древноруски остатъци спадат, струва ми се, и четирите споменавания на Трояновото име, които отнасям към същия извор на оригинални народни предания, от който е взета и Несторовата легенда: „Волохом бо, нашедшем на словенѣ на дунайские, и седшем в них, и насилящем им“.³

Изобилната Троянова топонимика в славянските земи на Балканския полуостров, водеща от тук като непрекъснат пояс на север в Влахия и Молдавия, и на североизток до Киев, и свързвана от народното съзнание с името на римския Траян, даде основание на известния ученик на Буслаев, бележития познавач на славянската древност и етнография, проф. А. А. Котляревски, да изкаже предположение, че обоготвореният римски император лесно е могъл да стане истински бог у тия славянски племена и в тези области, над които се простирала властта му. Върху него са могли да се пренесат старите езически спомени на славяните: „обоготвореният император, комуто принасяли жертви във владенията му“, — казва Котляревски, — „лесно е могъл да заеме в народното съзнание мястото на някое прастаро езическо божество“.

„Важно потвърждение на това предположе-

³ М. А. Максимович, Соч., т. II, стр. 427, Киев, 1870.

ние ние си позволяваме да видим“, — пише същият изследовател, — „в обстоятелството, че Бог Троян се явява само в писмени свидетелства, отнасящи се до южните славяни“.⁴

Най-близък предшественик на римския император Траян в южнославянския и новогръцкия фолклор е популярният цар Троян с магарешки уши в българските приказки, или с кози уши в сръбските, македонските и новогръцките приказки, които са в същност славянска версия на известния мит за цар Мидас. В украинския фолклор някои мотиви от приказката за Троян-Мидас са се отразили в легендите за „ШелудивЫй Бвняк“. Две такива легенди са били публикувани в 1876 год. от Михаил Драгоманов в сборника му „Малоруские народные предания и рассказы“ (стр. 224—226).

Най-близък прототип на южнославянския Троян-Мидас с магарешките или козите уши са класическите фауни сближавани обикновено с горските елфи, с руските „лешие“ („горски“ духов), с Китоврас от старите руски приказки и др. под.

Цар Троян от южнославянските приказки, който се боел от слънцето също като немските богове на подземния мрак и излизал само нощем, но в края на краищата загинал разтопен от слънцето, когато се връщал късно от любимата си, има своята аналогия в преданието за джуджето Всезнайко от песента на старата „Еда“. Всезнайко, както и сръбският Троян, загива от слънцето при подобни обстоятелства, връщайки се от любима-

---

⁴ А. Котляревский, Древности. Труды Моск. археол. общ., т. I, отд. „Материалы для археологического словаря“, стр. 13 и сл., под дума „Троян“.

та си — дъщерята на цар Тор.

Опитът за палеолингвистичен анализ на термина „Троян“, направен от нас в специално изследване, посветено на образа „Троян“ в „Слово о полку Игоревъ“, ни доведе до заключението, че терминът Troian е двусловен кръстосан термин, в който ясно личи елементът tro-tor, който в първичния си вид се явява в името на скандинавския бог на бурята и гърма. Thorr е най-значителният бог между всички ази, син на Один и на богинята на земята Йорда. Взет като цялост, кръстосаният двуелементен термин Traian може да се възведе най-после към акавия прототип tar-han. В монголския език този термин е известен „със социално значение — „ковач“ като култов термин, а същият е и тотемна израз „бог“, първоначално „небе“, което се установява от неговата основа, — думата tor, между другото в чувашки език, където същият социален термин звучи torgan.⁵

Разглеждайки термина tar-han, Н. Я. Мар забелязва, че тази дума означава както племенно название, така и племенно божество, а после и полубог, епически герой, независимо от това че същата дума участва във вид tar-qa в съчетание Тамо+tarqa (Тмутаркань). В пълен вид Tar-qa или Tar-qip ни пренася не само в Средна Азия и в турско-монголското средновековие, но и в архаичния средиземноморски свят, в Мала Азия и изобщо в Предна Азия, та дори и в Италия⁶.

Такава е от наше гледище първичната теогонична протооснова на епическия Троян, обща за

⁵ Н. Я. Маар, Абхазоведение и абхазы. Избр. работы т. V, стр. 180, М.—Л., 1935.

⁶ Също там.

известен стадий от развоя на социалността и мисленето у всички народи, обитаващи земите от Егейско море до Карпатите на север, до изворите на Днестър и отвъд него на изток, до Азовското и Черноморско крайбрежие на юг. Но това е именно само първичната теогонична протооснова на Троян, а още не е Троян — Мидас от южнославянските приказки и легенди и съвсем не е Троян от „Слово о полку Игоревъ“.⁷

Най-после трябва да отбележим, че в българския фолклор има предания за цар Троян, които според проф. Ф. И. Буслаев ни пренасят в старото метално царство на ковачите, царството на златото и среброто, което обаче не е подземно. Както според една словашка приказка („за господаря или владетеля на металите“) хлябовете били от метал, тъй според една българска песен във водоемите на Трояновия град, или по друга версия Троема, текло злато и сребро. Както подземните джуджета си изковават всичко от скъпоценни метали, също тъй според българската песен у жителите на гр. Троя цялата покъщнина е изключително от злато и сребро.

Въз основа на анализа на южнославянския фолклорен материал за цар Троян, проф. Буслаев дойде до заключението, че в славянските предания Троян има митично значение и че това същество е твърде сродно със северните елфи и джуджета. Проф. Буслаев установява, че с този сръбско-български цар е сроден и Троян, от „Слово о полку Игоревъ“, където името Троян, както той твърди, се споменава постоянно в митична обстановка. „Това име“, пише проф. Буслаев, — „се отнасяло

⁷ Н. С. Державин, Сборник статей и исследований в области славянской филологии, стр. 32 и сл., Л., 1941.

към митологичните предания, било тясно свързано с тях; и ето сръбско-българският епос ни запознава тъкмо с мистичния Троян или с Троянския цар, който е от един и същ произход със северните елфи и джуджета. „Може би — забелязва проф. Буслаев, — на Боян са били известни и някои други предания за Троян, но те всички непременно са били от митичния свят и са участвували като епизоди в целия народен епос за Троян. Остатъци от този епос са се запазили до ден днешен, както видяхме, у сърби и българи“.

Специално образът на Всеслав Полоцки в „Слово о полку Игоревъ“, който бил не само Полоцки княз, но и опитен магьосник, който „людем ком рыскаше до кур Тмутороканя, великому Хорсудяше, князем грады рядяше, а сам в ночь волсови волком путь прерыскаше“, има своя паралел в образа на цар Китоврас от старите руски приказки: „а в нощи обращаешя зверем Китоврасом и царствует над зверьми“. А тъй като ролята на Китоврас в приказките на древните народи, особено в италианските, играе сатирът или фаунът, очевидно е, че и Троян с козите уши, и магьосникът Всеслав са от един и същи цикъл митични легенди заедно с Китоврас, със северните елфи и т. н. Но приликата между руския Всеслав и южнославянския Троян е още по-голяма. Те и двамата се надпреварват с слънцето. Троян, щом пропеели петлите, бързал да се раздели с любимата си, за да се прибере преди изгрев слънце, а пък Всеслав, превърнат в вълк, изпреварвал слънцето и сполучвал да отиде от Киев в Тмутаракан „до кур“, т. е. преди първи петли.⁶

Връзката между южнославянските сказания

⁶ Ф. И. Буслаев, посоч. съч., стр. 358—391.

за цар Троян с животинските уши и аналогичните фригийски сказания за цар Мидас не подлежи на никакво съмнение. Проф. В. С. Милер я определя като връзка от чисто етногоничен вид и изказва много интересно и основателно предположение, че южно-славянските легенди за Троян-Мидас са отражение от старото фригийско-тракийско културно наследство⁹.

В Македония, страната, в която знаменитите български събирачи на народни умотворения, братя Миладинови, са записали песни за Троян, а Веркович песни за Орфен (Орфей) в най-дълбока древност преди Троянската война живяло заедно с македонците племето на сродните с тракийците бриги или фригийци, които после заедно с мизийците и тракийците преминали от Европа в Азия. Херодот споменава в Македония местността, наречена „Градините на Мидас“, Гордиевия син, гдето според фригийските предания бил хванат Силен. Над тези градини се издигала планината Бермион (сега Дурла и Докса) между реките Караазмак (Ludiar) и Бистрица (Haliakmon). Неизмеримото богатство на Мидас произхождало от златните рудници в тия планини (според Страбон).

Преселването на фригийците в Азия и завоюването на страната, която по тяхно име била наречена Фригия, е свързано с името на Мидас.

По такъв начин сказанието за Мидас с магарешките уши се е запазило по устно предание у народа и на тая земя, където то се е разказвало в най-дълбока древност, т. е. у трако-фригийските

⁹ Виж неговата статия „По поводу Трояна и Бояна „Слова о полку Игоревъ“. ЖМНПР., 1878, декември. стр. 269—267.

среди на полуострова. Троян от „Слово о полку Игоревѣ“ ни въвежда в културата среда на тази именно трако-фригийска древност, като при това не се явява като заемка от непосредствените приемници на балканските траки — южните славяни, а като собствено руско културно наследство от същата древност, каквото наследство е трако-фригийският Троян-Мидас за южните славяни.

Частично потвърждение за това, че у руските славяни в древността са съществували представи от същия кръг, от който са били трако-фригийските сказания за Мидас, може да се намери у Херодот в описанието му на народа неври, който живеел по това време (V в. пр. Хр.) на север в съседство с скитските племена. Неврите на Херодот се разглеждат от всички изследователи като славянски народ, който е живял в днешна Белорусия. Херодот, като говори за неврите (очевидно тъй са му разказвали жителите на гр. Олбия), приписва им магьосничество, което се изразявало в способност да се превръщат в различни животни. Отзвук от това предание за прадедите на белорусите е доживял до XII век и се отразил в „Слово о полку Игоревѣ“, като бил притъкмен към полоцкия, т. е. към белоруския княз Всеслав. Интересно е да се припомни към това, че според показанията на древните автори, тракийските поселения, разглеждани от нас етногонически като среда, от която приемствено са произлезли покъсно южните славяни, са се простирали от Егейско море до Карпатските планини и от тук на изток в земите на източните или руски славяни, гдето били известни под името кимерийци. По всяка вероятност кимерийците етнографски са били източният клон на протославянския народ. По такъв начин българският народ на полуострова

бил свързан културно-исторически с трако-фригийската древност, както е свързан с нея и етнографски, за което ние по-подробно говорим на друго място. С същата древност е свързан културно-исторически и руският народ по данни от XII век, които обаче са засвидетелствувани документално и още от V век пр. Хр. Тия данни не са някаква странична заемка, а собствено културно наследство на източното славянство, което населява Днепро-дунавско-егейския дял от културното Средиземноморие, същия дял, общността в материалната култура на който е засвидетелствувана с веществени паметници от тъй наречената Триполска култура.¹⁰

2.

Централна, най-любима и най-популярна фигура на южнославянския средновековен юнашки епос е известният Крали Марко, „княз, цар или деспот на България“. Той бил син на сръбския крал Вълкашин, по сръбски Вукашин, за когото сръбските източници говорят, че „он бил от нацие Болгарские.“ Бащата на Марко бил управител на Западна Македония с столица гр. Прилеп. След смъртта на сръбския крал Стефан Душан (1336—1355), през управлението на младия му син Урош, в 1366 г. Вукашин узурпирал престола, за да наложи в Сърбия власт, която да може да даде от-

---

¹⁰ По-подробно за фолклорния материал в „Слово о полку Игоревъ“ виж в нашето изследване „Троян в Слове о полку Игоревъ“, напечатано също в нашия Сборник статей и исследований по славянской филологии, стр. 5—60, Л., 1941. сс

пор на настъпващите османски турци. Вукашин загинал в загубената от сърбите битка при Черномен на р. Марица в 1371 г. След това сръбският престол преминал у княз Лазар, а Марко от 1372 година наследил престола на баща си в Прилеп. След злополучната за сръбския народ битка на Косово поле (15 юли 1381 г.) Марко загубил независимостта си, но успял да си запази живота и владенията като турски васал. На 10 октомври 1394 г., Марко загинал в Влахия в битката при Калугарени, сражавайки се на страната на турците, заедно с сръбските владетели Стефан Лазаревич и деспот Константин Драгош.

Тези са кратките сведения за историческия Крали Марко, който явно е, не бил забележителен с нищо и не оставил никаква следа като историческа личност в историята на южното славянство. За това пък народното творчество направило от него централна фигура на огромен цикъл собствени юнашки сказания, като свързало с него множество юнашки легенди и сюжети, скъсали връзка с историческата си основа и забравили истинските си герои от роден ли чуждоземен произход, с които историческият Крали Марко никога не е имал нищо общо.

В южнославянския юнашки епос за Крали Марко са се слели в едно цяло и прастари народни епични сказания, и чисто местни южнославянски юнашки предания, и най-последно отделни епизоди из южнославянската словесност. Тъй напр., проф. М. Халански на времето си отбелязва три групи сказания за произхода на Крали Марко: в едната Марко е син на крал Вукашин и Евросима, сестра на Момчил-войвода; в другата негов баща е Вукашин, но майка му е вила; най-последно в тре-

тата група Марко е син на змей¹¹. Но тази тематика не изчерпва целия материал. На проф. М. Халански е останала неизвестна групата български народни сказания за Крали Марко, гдето той е син на р. Вардар, която му е едновременно и баща, и майка: детинството си прекарва в пясъка на вардарския бряг. Тази подробност от епичната биография на българския Крали Марко ни пренася в областта на прастарите космични народни представи и в образа „Марко“ възпроизвежда някакво водно-речно божество. В основата на това име — „Мар“, която има прединдоевропейски характер и е твърде популярна в наименованията на много европейски, а особено славянски реки не само в тази си пълна форма, но и в форма с изпаднал краен плавен звук, т. е. „Ма“, — лежи значението „вода“. Същата основа „Мар“ личи в наименованието на водно пространство почти у всички индоевропейски народи — „море“. Няма да се задълбочаваме в този специален въпрос. Отбелязваме тая подробност от епичната биография на знаменития герой на българското народно творчество, българския Сид и Роланд, за да подчертаем, че в българския народен юнашки епос за Крали Марко има прастари предисторически и предславянски елементи, чийто първоизточник е същото трако-фригийско културно наследство, от което иде и общославянският Троян — Мидас. Трябва тук да отбележим, че твърде богатият по съдържание и форма цикъл сръбски сказания за Крали Марко не познава тая биографска подробност за своя епически герой, както пък българският цикъл

¹¹ М. Халанский, Южнославянские сказания о Крале-виче Марко в связи с произведениями русского былевого эпоса. РФВ, т. XXVII. Варшава, 1892.

сказания за същия герой не познава мотива за произхода му от змей.

В друга група български народни сказания Крали Марко се явява като селски син и върши обикновената за селските деца работа — пасе телета и коне; като дете той бил слабоват и другите селски деца, негови връстници, постоянно го обиждали. Според тези сказания, Крали Марко получава свръхестествената си сила от вила. Веднаж, като пасял бащините си коне, той съгледал едно девойче, което му се харесало; прегърнал го, целунал го и пожелал, то да му стане сестра. В този миг се появява майката на девойчето — вила, чиито гърди били прехвърлени през рамената ѝ¹². Вилата казала на момчето, че девойчето ще му стане сестра, ако той посуче от гърдта, от която сучела дъщеря ѝ. Марко посукал от гърдта на вилата и тя му предложила да повдигне лежащия наблизу голям камък. Но Марко не можал да повдигне камъка. Тогава вилата го накарала да посуче още малко от гърдта ѝ. Марко посукал и след това получил такава сила, та повдигнал камъка и го захвърлил през девет села. Тогава вилата го накарала да си доведе жребчето. Марко го довел, то също посукало и се превърнало в мощен кон, знаменития Шарко, най-предания Марков другар от тогава насетне, а „дива самовила, Марку посестри-ма“, станала сестра на Марко.

Едно от българските сказания за Крали Марко

¹² Ср. украинските сказания за Шелудивый Буняк, у когото дробовеите били прехвърлени през рамо. Тези сказания цитирам в изследването си „Троян в „Слове о полку Игоревѣ“. Виж. Н. С. Державин, Сборник статей и исследований в области славянской филологии, стр. 23 и сл., Л., 1941.

разказва, че той започнал да проявява свръхчовешката си сила още докато бил дете на 7—8 години: когато той спял под някое дърво, от дишането му клоните на дървото се свеждали до земята.¹³

По такъв начин българският народен епичен герой Крали Марко получава юнашката си сила от свръхестествено същество — вила. Дъщерята на тази вила, която станала Маркова посестрима, в последствие му помага явно или тайно при неговите юнашки подвизи, също както античните богини Хера и Атина помагали всякак на своите любимци — гърците, в войната им срещу троянците.

Както свръхчовешката си сила и чудесния си кон Шарко, така и юнашката си сабя Марко добива с съдействието на Гюргя самовила.

Според други версии български сказания за Крали Марко неговият юнашки кон е от водноречен произход също както и самият Марко. Заедно с това Марко в българските сказания има същевременно и черти на небесен бог. Когато Марковата майка тръгва да търси пропадналия без вест свой син, тя се обръща към слънцето с въпроса, где би могла да намери сина си и тогава рисува неговите черти: на челото му гори ясно слънце, на гърдите му — ясен месец, а на ръката му — пръстен. По същия начин се представя в българските песни и враният кон на Момчил-войвода, чичото на Крали Марко:

На чело му ясно слънце,
На гради му ясен месец,
По се снага — ясни дъзвезди.

¹³ Велико Йорданов, Крали Марко в българската народна епика, София, 1901.

Характерно е за южнославянските сказания за Крали Марко, че у тях има изобилни остатъци от прастари народни космични представи. Този основен субстрат на южнославянските сказания за Марко е гъсто вплетен в сказанията за историческите герои от XIV век, началния период на юначната борба на българския и на сръбския народ с османските турци — Момчил, Вукашин, Крали Марко — и им придава своеобразен фантастичен колорит, като пренася върху историческите лица от XIV в. своите космични представи от по-ранни епохи и като притъкмява към тях разнообразни епизоди от културното наследство на същите епохи.

Епизодите от южнославянския епос, които разказват за женитба на епичен герой с вила имат обширни паралели от една страна в новогръцките сказания за нимфи, а от друга страна в руските приказки за Василиса Премъдра и в епичните песни за Михаил Потик.

„Класическият свят“, — забелязва проф. М. Халански, — „е богат с сказания за връзки между герои и нимфи, за произход на герои от брака на смъртни с нимфи, а и самата представа за вила е сходна с представата за нимфа. Да се предполага, че тези класически сюжети са влияли върху южнославянските сказания за вили, разбира се, е възможно, но да се докаже това, е трудно. В тази точка гръкоримските влияния“, — предполага професор Халански, — „са могли да съвпадат с славянски национални традиции, и да се разграничи точно сферата на взаимните въздействия е невъзможно“¹⁴. От наше гледище, строго да се разграничи сферата на взаимодействията между фолклорните традиции на класическата древност и

¹⁴ М. Халанский, посоч. съч., РФВ № 1, стр. 116, 1892.

аналогичните славянски фолклорни традиции е не само невъзможно, но и съвсем ненужно. Съществуването на даден фолклорен епизод, който може да бъде културно наследство от по-ранните степени в развоя на мисленето в античната, южнославянската и руска фолклорна традиция, ясно говори за общо стадиално развитие на народното мислене и на народната култура в целия интересувашки дял от Средиземноморието, за общо и единно прастаро културно наследство у античните народи и техните съвременници, впоследствие балкански и руски славяни, в известен етап от развитието им. Националната диференциация на фолклорната традиция е значително по-късно явление от времето, когато народите в дадените земи надживяват системата на първичното мислене и под влияние на развитието и нарастването на производителните сили преминават към по-висока степен на културно състояние, характеризирано от процеса — формиране на повече или по-малко обособени социални колективи — зародишни елементи на бъдещи етнографски образувания. Но и по-късно представите из предходните етапи от развоя на мисленето не изчезват безследно от народното съзнание, а продължават да се пазят като остатъци в вярвания, поверия, и фолклорни аксесуари и през по-късни етапи от социално-икономическото и културно развитие на народите. Славянският фолклор е богат с такива културни отживелици от най-стари времена до ден днешен, при все че се развива заедно с новите производствени отношения. Общият характер на народното творчество в неговия развой се определя от господстващия социален строй. Обаче изоставащите отделни социални групи продължават внимателно да пазят в своите недра старото културно наследство дори и в обста-

новката на послешните нови производствени отношения, и през новия социален строй.

Един от популярните у всички славянски народи културни остатъци от древността, отразил се в фолклорните предания и разкази, е мотивът за раждане на юнаци от змей. Сръбският юнашки епос познава седем юнака, родени от змееве: Милош Обилич, Змай Огнянин Вук, Реља Бошнянин, Банович Секула, Банович Страхило, Лютица Богдан и Крали Марко. Змеевете и техните синове (змеевичи) са популярни в руския фолклор. Такива са песните за Добрин змееборец, за Олеш Попович, Тугарин Змеевич и княгиня Апраксеевна, приказката-песен за Тугарин и Добрин, приказката за Иля Муромец и змея, и др. С демонологични елементи е богат и българският фолклор.

Голяма част от тези елементи са се вмъкнали в славянския фолклор от средновековните демонологични представи, както отбелязва Вс. Милер за руската песен за Добрин и Маринка (Киреевски, II, 40—60; Хилфердинг, № 17, 78 и др.)¹⁵; от книжните сказания за дракони, които са отразени напр. в руските песни за Добрин Змееборец и се оказаха според изследванията на Вс. Милер сходни в много отношения от една страна със „Сказание за светите змееборци Георги и Тодор Тирон“¹⁶, а от друга страна — с германските предания за Беовулф, Зигурд и др.¹⁷. Група от споменатите по-горе руски песни за Олеш Попович, Тугарин Змеевич и за княгиня Апраксеевна, приказка-

¹⁵ Вс. Милер, Кавказско-русские параллели. этногр. обзор., кн. XI, 1—4.

¹⁶ От същия, екскурсы в область русского эпоса, стр. 32.

¹⁷ Ф. Буслаев, Исторические очерки, I, X.

та-песен за Тутарин и Добрин, приказката за Илья Муромец и змея са сходни, от една страна със сръбската песен „Цар Лазар и царица Милица“, а от друга страна — с руската повест (известна по препис от XVII век) за Муромския княз Петър и за неговата съпруга Феврония, а също и със сказанието за произхода на Александър Македонски¹⁸.

При все това, трябва да се приеме, че в основата на славянските демонологични образи, общи за южните и за източните славяни, лежат космогонични представи, които са много по-ранни от късната средновековна демонология и книжните сказания, от влиянията на дуалистичните космогонии. За това говори А. И. Веселовски в изследването си за Соломон и Китоврас. Те са много по-ранни от влиянието на верския християнски символизъм, за което писа проф. А. И. Кирпичников в изследването „Св. Георги и Егорий Храбри“. В това ни убеждават два съществени факта: 1) в трако-фригийските култови представи съществува популярен образ на герой-змееборец, от който многочислени барелефи са открити в България и Мала-Азия. Както се предполага, те именно са послужили като прототип за послешното изображение на християнския Георги Победоносец; и 2) в гръко-римския свят са били широко разпространени вярвания в демони — *daimones agathoi*, и в лари или гении — *lares, genii publici*, духове-покровители на местности, страни, на отделни лица и народи. Общоразпространен символ на тези ми-

¹⁸ М. Халанский, Южнославянские сказания о Краве-вие Марко в связи с произведениями русского былевого эпоса, РФВ № 1, стр. 119—128, 1892; тук е посочена също и отнасящата се към тази тема специална литература.

тични същества у гърците и римляните бил змеят — *serpens, draco*. Според римските вярвания: *Genius — deorum filius et parens hominum ex quo homines gignuntur*, т. е. геният е син на боговете и родител на хората, от когото хората произхождат¹⁹. Известният познавач на античната митология и автор на цял ред трудове в тази област, Лудвиг Прелер, забелязва, че според римските поверия много герои на древността били произлезли от домашния лар или гений, който бил представян като змей. Тъй напр., Сервий Тулий (шестият римски цар, 573—535 год. пр. Хр.) бил син на лар; от змей-гений били произлезли известните римски пълководци Сципион (роден около 225 г. пр. Хр.) и Август (63 г. пр. Хр. — 14 г. сл. Хр.), който от 27 год. пр. Хр. носел титлата *imperator Caesar, divi filius August*, т. е. „император Цезар, син Божи Август“. Понеже в народните вярвания на гърци и римляни духовете-покровители се смесвали с героите, символът змей започнал да служи за израз на понятието герой, *heros*, т. е. чертите на змея преминали и върху потомците му — герои. „Точно тъй“, — забелязва проф. М. Халански, — „според сръбските песни децата, които са се родили от връзка между жена и змей, биват или вили, или змеевидни юнаци — змеевичи, народни герои, воители, непобедими в битките“²⁰.

Богат с аналогични представи за змееве, змеици и змеєви потомци е и българският фолклор, гдето змееве са известни и под името „ламя“,

¹⁹ М. Халанский, посоч. изсл.: стр. 128 и сл.; с отправка към Preller *Griechische Mythologie*, I, 444, и *Roemische*, 199, 201, Ср. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, II, 634.

²⁰ М. Халанский, посоч. съч., РФВ № 1, стр. 131, 1892.

„хала тройноглава“, „аджер ненаситни“. Българският змей е „огнен“ или „горянин“. Когато той лети над гората, дърветата без вятър се превиват до земята, а когато се появява над някое село, селото без огън пламва.

В българския фолклор змеят много често се превръща в мечка-стръвница, която се бори с юнаците. В българския фолклор, както и у другите славяни, змеете биват или враждебни към човека, или добри — благородни; последните се почитат от народа²¹.

В руския фолклор образът на героя-змеевич е представен прекрасно в песните за Волго Всеславич. Той е син на младата княгиня Марта Всеславевна и на змей и също както змеевите синове от южнославянския фолклор е надарен със способност да се превръща в различни животни: той може да се превръща в „малцю птичину“ и да лети „под облаку“ в „свежую рѣбину“ и да се спуска „в глубоки стана“, в „лютото зверя“ или „серего волка“ и да влиза „во темнѣ леса“ и пр. Такъв е и змеевичът княз Всеслав Полоцки, както го характеризира не само „Слово о полку Игоревѣ“, но и летописните предания.

Това дава основание на проф. Халански да смята целия откъсlek от „Словото“, в който се говори за Всеслав Брячиславич, за преразказване на стара песен за този княз, на която твърде близка е песента за Волхо Всеславич. В песента за Волхо или Вольго пък той вижда отражение на историческите спомени за княз Всеслав Блячиславич Полоцки от XI в.²².

Както героят на южнославянските и особено

²¹ Също там, стр. 134—143.

²² Също там.

на българските сказания — Крали Марко получава юнашката си сила по свръхестествен път, тъй „через питее чудесной води, квасу, пива или питейца медвяного“ я получава и руският юнак, селският син Илья Муромец, който както и Марко бил слабоват като дете.

Епизодът от южнославянските, в това число и българските, сказания за това, как Крали Марко бил наполовина лишен от юнашката си сила, понеже не можал да повдигне „земята в торба“, се повтаря дословно в руските песни за Илья Муромец за юнака Аник, за Святогор, за Самсон, за Коливан. Макар този епизод да е общ за южнославянския, руския, иранския, кавказкия (в сказанията за нартите), византийския и германския епос, все пак единството на българския и руския епос в това отношение свидетелствува за общ първоизточник, а следователно и за общо стадиално-културно развитие на двата братски народа.

Първият юнашки подвиг на българския Крали Марко, който няма паралел в сръбските сказания за същия юнак, — изкореняването на гората, се повтаря дословно в една руска песен за Илья Муромец.

Разказът на една българска песен за първия юнашки подвиг на Крали Марко, за победната му битка с юнака-разбойник Муса Кеседжия, който вземал данък от Стамбул, се повтаря в известната песен за Илья Муромец и Соловей-разбойник. Той е познат не само на българския и руския епос, но и на иранския (Рустем в „Шах-Наме“ от Фердоуси), на древногръцкия (Тезей) и на германския (селският син Тетлейф Датски от сказанието Тидрексага), което също говори за общ първоизточник на дадения песенен мотив у споменатите народи, който се отнася до предисторическата

древност, както и за единно културно-стадийно развитие. Това гледище ние противопоставяме на механичната теория за заемките, с която академикът Вс. Милер се опита да обясни произхода на дадения мотив в руския песенен епос, като сметна „иранския Рустем“ за „прототип на Илья“²³, и на теорията на проф. М. Халански, който отбелязва, че подробностите на характеристиката на юнака и дейността му в руската песен и в сказанието Тидрек-Сага за Тетлейф или Дитлейф Датски, което според неговото предположение било пренесено в руския север и изток (Новгород, суздал Муром, Владимир и др.) от немски певци, художници и гости от северна Германия през XII-XIV в., се съвпадат поразително²⁴.

Нас ни интересуват в дадения случай обаче, не късните културни наслойки, отразени в песента за Илья Муромец и Соловей-разбойник, които са свършено естествени за общия процес на развитието на народната култура в обстановката на международните общения и взаимни културни влияния, а основният субстрат, който лежи в основата на тази песен и който ни отвежда в много по-отдалечени предисторически епохи от общото културно-стадиално развитие на народите.

За това несъмнено прав е проф. Буслаев, който вижда в основата на песните за Илья Муромец и Соловей-разбойник отражение на мита за Перун, също както в българските сказания за Крали Марко се е отразил като техен субстрат митът за водното или речно божество, което първоначално

²³ Вс. Миллер, екскурсы в област русского народного эпоса, стр. 105.

²⁴ М. Халанский. Южнославянские сказания о Краевиче Марко, РФВ № 4, 1892.

трябва да е заместило някакво върховно божество, небесен бог, т.е. същия Перун, през по-ранни степени от развитието на народното мислене и космогоничните представи на народа, намеци за което ние отбелязахме по-горе, в българските сказания, за Крали Марко. Не бива да се забравя и това, че запазилите се до наши дни произведения на южнославянския и руския юнашки епос са само отломки от огромното някога народно-песенно творчество на древността, което заедно с народа е изживяло дългия път на предисторическия и исторически живот и на развитието на народното мислене и което е претърпяло значителни промени, като постоянно е губело едни елементи и вместо тях е придобивало нови — вторични. Затова не всякога е лесно да се възстанови напълно образът на прастарата протоснова на някое народно сказание само по дадените остатъци и по необходимост в такива случаи най-често трябва да се ограничим с повече или по-малко вероятни предположения.

„Преданието за Соловей-разбойник“, — пише Буслаев, — „е един от най-съществените епизоди в руския епос за Илья Муромец, и ако в образа на този юнак народът си е създал свой битов исторически тип, много естествено е да се допусне, че в образа на победеното от него чудовище митът за облака и дъжда се е усложнил с някакви битови черти и че този битов слой е покрил много рано стихийния мит, точно тъй, както самият Муромец е престанал да бъде Перун още от незапомнени времена“²⁵. („Народная поэзия“, СПб,

²⁵ Цит. по статията на проф. М. Халанский, РФВ № 4, стр. 325 и сл., 1892.

1887, стр. 274).

Най-после той сближава руския юнак с южнославянския юнак Крали Марко и неговото име „Муромец“, в основата на което може да се види същата основа „мар-мор-мур“, която личи, както видяхме по-горе, в собственото име на южнославянския юнак „Мар-ко“.

Името „Илья“, както е известно, се свързва със св. Илия от християнската демонология на славяните; той лети с огнена колесница по небето и се явил като заместник на бог Перун, бог на небето, дъжда (водата) и гърма.

Приведеният по-горе фолклорен материал ни убеждава, че в културно-историческото наследство на южното славянство и особено на българския народ от една страна, и на руския народ от друга, са съществували елементи, които характеризират единното културно-стадиално развитие на споменатите народи, които ни отвеждат в най-дълбоката предисторическа древност на културния живот на народите от днепро-дунавския дял на Средиземноморието, тогава, когато за славянство, като за обособен културно-исторически тип, още не би могло да се говори. Това единство обусловило общите културни остатъци, които са дошли до нас във вид на прастари фолклорни отражения, общи за южнославянските народи от една страна, и за руския народ — от друга. Пътищата на културно-историческите връзки и взаимоотношения между народите от древно-дунавските земи през следващите етапи от техния исторически живот са били предрешени от общността на културно-историческите образи и мотиви, идещи от най-дълбока предисторическа древност. В това време на мястото на трако-фригийско-кимерийските племена, между които трябва да включим и сродните с тях по ста-

диалност на развитието скитски племена от черноморското крайбрежие, са се образували нови етнографски цялости — албанци, славяни, власи, румънци, молдованци, които типологически, по стадиялността на своето развитие, са нови културно-исторически типове.

Миналото културно единство и общият културен живот през времена преходния, прединдоевропейски стадий вземат сега характер на международни културни връзки и взаимни влияния.

Сравнителното изучаване на песенния мотив за борбата на руския юнак Илья Муромец с великаните-жидове, или гигантите, с аналогичния мотив в южнославянските сказания за Крали Марко и в германските сказания за великаните-планинци — Riesen, доведе проф. Халански до заключението, че през XVI—XVII век между балканските и руски славяни е съществувало безсъмнено живо общение и взаимодействие.

„Срещу руското казачество, което населявало обширните южноруски степи“, — говори проф. Халански, — „вървяло народното движение на южните славяни от централните области на Балканския полуостров към север, североизток, и северо-запад. Казаците, ускоците и хайдутите... съединяват почти в едно географско цяло обширните страни от Адриатическо море до Днепър, Дон, Волга и Урал. Сръбските гуслари, които притежавали подвижност и предприемчивост, са могли свободно да странствуват от Зета (Черна гора) и Босна до Полша и Московия... и произведенията на устното народно епично творчество, които са се създали на двата противоположни края на славянския свят преди XV век независимо едно от друго, макар и под аналогични, а понякога и тъждествени литературни писмени и устни влияния, трябвало да вля-

зат в съприкосновение и да си повлияят едно на друго²⁰.

Без да отричаме принципно възможността за известно взаимодействие между произведенията на устното епично творчество на южните и източните славяни, които са се създавали преди XV в. независимо едно от друго, макар под аналогични, а понякога и тъждествени литературни писмени и устни влияния, ние предполагаме, че в действителност сходството на тези произведения е причинено не от взаимодействие, а преди всичко от племенната общност на източните и южните славяни, и особено от тясната племенна общност между руския и българския народ и от единството на тяхното културно-историческо наследство. Това единство личи особено ярко в езика на двата споменати братски народа.

---

²⁰ М. Халанский, посоч. съч., РФВ № 4, стр. 245 и сл., 1893.

IV

БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК В ТЕХНИТЕ ВРЪЗКИ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Известно е, че старобългарският език, който в същност е един от българските македонски говори от IX—X в., именно българският солунски говор, от края на X век по общоприетото в руската наука схващане е легнал в основата на руския литературен език и на руската писменост. От 988 г., когато киевският княз Владимир приел официално християнството от Византия, културният живот на киевското общество попада под силно византо-българско влияние, което изтласква на заден план, а след това и съвсем парализира предишното западнославянско влияние. През това време в Русия се появява обширна писменост, отначало на старобългарски език, в която с течение на времето все повече и повече започват да проникват елементи от руския език. Предполага се, че като станал църковен, старобългарският език започнал лесно да се просмуква отначало в езика на културните върхове на тогавашното руско общество, а след това и в езика на широките народни маси, в резултат на което в руския литературен и всекидневен народен език има много звукови формални и лексикални особености, характерни за тогавашния български език. Тези български езикови елементи в руския език се наричат **българизми**.

„По произхода си руският литературен език е“, — както казва академикът А. А. Шахматов, — пренесеният на руска почва църковнославянски (по произход старобългарски) език, който в течение на вековете се е сближавал с живия народен

език и постепенно е губел чуждоземния си облик.. Поради близостта си с руския език, той никога не е бил чужд на народа тъй, както е бил чужд, особено на германците, латинският език; поради това още през първите години от съществуването си на руска почва той започнал неудържимо да се асимилира от народния език, понеже русите, които знаели църковнославянски, не можели в говора си да отделят от този усвоен от тях език нито своето произношение, нито своята словоупотреба и словоизменение¹.

Като изхожда от тези схващания за началния период от историята на образуването на руския литературен език и като смята, че „първа и съществена задача при анализа на съвременния руски литературен език както на образованите класи, така и на стремящите се към образование народни маси е да се определят църковнославянските елементи, запазени в този език“², академикът Шахматов идва до заключението, че „в своя речников състав съвременният руски литературен език поне наполовина, ако не и повече, е останал църковнославянски“, т. е. старобългарски.

В последно време схващанията на Шахматов се коригираха критически от страна на академикъ С. П. Обнорски, който, излизайки от наличието на руски оригинални паметници от по-ранна епоха като Руска Правда, в които почти няма църковнославянизми, изказа предположението, че в Русия съществувал като литературен език от по-ранен вид, именно чист руски език, по съвокупност на

1 А. А. Шахматов, Очерк современного русского литературного языка, стр. 3 и сл., изд. 3-е, 1891.

² Също там, стр. 11.

³ Също там, стр. 44.

своите фонетични, морфологични, синтактични и лексикални признаци незасегнат от въздействието на българо-византийската култура. Академикът С. П. Обнорски предполага, че „побългаряването или, което е все едно, повизантийчването на руската култура, специално проникването на български елементи в руския литературен език, са били явления с характер на исторически напластявания в общата история на развоя на руския литературен език“⁴.

Но както и да разглеждаме „българизмите“ в съвременния руски език — като наследство от старославянския или църковнославянския език легнал според теорията на академика Шахматов в основата на руския литературен език, или като по-късна наслойка в руския език според теорията на академика Обнорски, — българският народ, в всеки случай, е направил културен принос в руския език, дори и да допуснем, че нещо от този културен принос е било общо достойние още в доисторическо време, т. е. до възникване на руската писменост, имущество на езика на антските племена, от които водят своето начало както руския, така и българския народ.

Българизми в руския език са всички думи от типа: брань, бранить, възбранять, руск. оборона; брег, руск. берег; бремя, обременять, руск. беременная; власт, владеть, руск. волость; облако, руск. оболочка; влеку, облекать, развлекать, руск. волоку; враг, руск. ворог, ворожить; врата, привратник, руск. ворота; глава, главенство, заглавие,

⁴ А. А. Шахматов, спомен. съч., стр. 44, забележката на редактора; по-подробно виж С. П. Обнорский, Руская Правда, как памятник русского литературного языка, Изв. АН СССР, Отд. общ. наук, 1934.

руск. **голова, головной**; град, гражданин, ограда, преграда, награда, руск. **город, горожанин** и т. н.; всичките тѣй наречени непълногласни форми със срички: — **ра—, —ла—, —ре—, —ле—**, вместо руските пълногласни форми със сричките съчетания: —**оро—, —оло—, —ере—, —ело—**; **город, молоко, берез, шелом** и др. п.

За да се оцени както трябва, огромното значение на този български принос в руската култура за развитието на руския език и мислене, достатъчно е да се спомене, че българизмите са помогнали да се разграничат в руския език понятията: **борозды** и „бразды правления“; „власть“ и **во-лость**; „влачить жалкое существование“ и **воло-чить**; „врата премудрости“ и **ворота**; **переворот** политически и „превратность судьбы“; „вред“ и **веред**; **голова, головной** мозг и „глава книги“, „главный предмет“; **заголовок** и „заглавие“; „гражданин“ и **горожанин**; **голосовые** свързки и „гласный суд“; **дорогая** вещи „драгоценная вещь“; **деревный** ящик и „древесный угол“; „жребий“ и **же-ребьевка**; **здоровый** ум и „здравый смысл“; **золотой** предмет и „златолюбивый“ человек; **короткий** разказ и „краткое изложение“; **мороз** и „мразь“; **обморок, морочить** и „мрак“, „мрачный“; „омрачать“; **молодец** и „младенец“; **молочная** каша, но „млечный путь“; **норов, норовистый** и „нрав“, „нравственный“, нравиться“; **заполнять** и „пленять“, „пленительный“; **порожний** и „праздный“; **порох, пороша, запорошить** и „прах“: разбивам противника „в пух и прах“, „всё пошло прахом“, „прах предков“ и т. н.; **передать** и „предать“; **переступить** через порог и „преступить закон“, „преступник“; **переворачивать** и граматически съвсем еднаквото с него, но семантически съвършено различното „превращать“ от същия характер са и

термините: на руски — **перетерпеть** несчастье; на български — „**претерпеть** несчастье“; **перегородка** и „**преграда**“; **перечить** и „**прекословить**“; правая и левая **сторона** и „**страна света**“; **сторож, сторожить**, но „**стоять на страже**“; **холодный**, но „**прохладный**“; руското **хоронить** и българското „**хранить**“, „**сохранять**“, „**охранять**“ и др. п.; руското **черед, очередь**, и българското „**учреждат**“, „**учреждение**“, „**стоять на чреде високой**“ и т. н.

Думи като: здравствуй, здравие, время, вред, брань, враг, срам, сладкий, страна, страница, книги и др. под., среда, средний, срединный, власть, владычествовать, владыка и др. под. до толкова са се вкоренили в руския език и дотолкова са се порусили, та човек, незапознат с историята на руския език, не би могъл да повярва, че по своята основа всички тия думи са български, а не руски. А такива думи в руския език има много.

Аз няма да изброявам тук многото други характерни българизми, влезли в руския език и придобили в него право на гражданство; това не влиза в задачата на настоящия очерк, посветен на по-широката тема за българо-руските племенни и културно-исторически взаимоотношения, където въпросът за езиковите връзки е само частична проблема. Във всеки случай, като се говори за руско-българските културни връзки по отношение на езика, необходимо е да се подчертае, че българският език е обогатил значително съкровищницата на руския език специално в този смисъл, че влезлите в руския език българизми послужили като основа за образуване огромно количество нови думи, придобили право на гражданственост в руския език наред с думите, образувани от руски основи, каквито са отбелязаните по-горе пълногласни руски форми и съответните им български непълногласни: берет и брет, волочить и

Ед чить, ворочать и вращать, голова и глава и т. н. Тези българизми значително обогатили руския език, като му дали готови, родствено близки, а поради това и общодостъпни и общоразбираеми за народа словесни формули, които в общия процес на развоя на мисленето изиграли роля на диференциращ фактор и послужили като основа за образуването на много нови понятия, като диференцират основни и понякога единни понятия, изразявани с един общ термин, напр.: власт и воля, переворот и превратност, веред и вред, голова и глава, голосный и гласный, здоровый и здравый, мороз и мразь, передать и предать, переворачивать и превращать и др. п.

Българизмите, обаче, не само широко влезли в руския език и с това станали негова органична собственост, но в отделни случаи изместили или почти изместили в литературната традиция съответните стари руски термини като: благой вместо руското бологой, названието на известното населено място Бологое според това гледище е рядък остатък от стария руски език, т. е. нещо като словесна вкаменелост. Българските термини влага, влажный изместили в литературната традиция старите руски термини волога, вологий, волглый. Българското облако изместило руската дума оболоко. Руското ворог отстъпило мястото си на българското враг, вражеский, вражда, но руската основа продължила да живее в думата ворожить, която наред с българското враждовать получила специално значение, което няма сега нищо общо с българската вражда, тъй както българската основа вред, вредний, повреждать заменила руската основа веред, която пък получила специфично значение и др. п. Такива примери могат да се приведат много.

В сравнение с руския език съвременният бъл-

гарски език се отличава с архаичността на своя лексикален състав и граматически строеж. Той не познава например склоненията, т. е. изменението на думите по падежи и за изразяване падежните отношения се ползува от различни предлози. Той не познава неопределената форма на глагола и за образуването ѝ прибегва до помощта на частицата „да“ и личната глаголна форма на сегашно време: „аз искам да зная“; „ти не можеш да идеш там“; „вие не щете да кажете“. Формата на така нареченото второ минало причастие на -л (чел), —ла, —ло, мн. ч. — ли и т. н., която в руския език е загубила значението на причастие и съществува сега като форма за минало време, в българския език си остава истинско минало причастие. Докато в руския език старата глаголна форма на перфекта е изчезнала и от нея е останало само миналото причастие — „я видел“ вместо „я есмь видел“, в българския език глаголната форма на перфекта е запазена в пълния си вид: „аз съм видял, ти си видял, ние сме видели“ и т. н.

Характерна особеност на българския език, с която той се отличава от всички останали славянски езици, са така наречените членни форми с задпоставен член. Ролята на член в повечето български говори, а също и в литературния български език изпълнява старото показателно местоимение: за имена от мъжки род — т, за имена от среден род — то, за имена от женски род — та, за имена от мъжки и женски род множествено число — те, и за имена от среден род множествено число — та, при което, ако името от мъжки род завършва на съгласен звук, пред членното окончание „т“ се развива съединителна гласна, означавана в българската графика с буквата „ъ“ и напомняща

по произношение руските неударени гласни „а“ или „о“, които съществуват, напр., в руските думи: **ногá, сохà, головá** и др. под., или **сапóг, самовàр** и др. В някои български говори вместо звука „ъ“ в тези случаи се произнася „о“: **човéкът** или **човéкот**, при нечленувана форма — **човéк**; **стóлт** при нечленувана форма **стол** и т. н.; ж. р.: **бáбата, крáвата**; ср. р.: **селóто, полéто** — село, поле и т. н. Множ. ч. **човéците, бáбите, крáвите, селáта, полéтата.**

Както отбелязахме по-горе, другите славянски езици не познават членната форма, но в някои северновеликоруски говори има аналогични на българския език форми, които някои учени разглеждат именно като запазени и до днес в руските говори „остатъци“ от съществуващите там членни форми. Тъй напр., в „Сказка о злуцей волшебнице“, записана в Муромската околия на Владимировската губерния, се срещат такива изрази: „**Лакей и говорит барену: барен! Сем-ка я послушаю, не бают ли что про тея (т. е. про тебя) дощерите? — Пошел лакей; не будь дурак, стал у двери и ну слушать. Большая сестра и говорит: ох, какой баренот...** Выслушал у нищих это все сы, полетел к матери, сделал все как велел барен, и стал камышком матере глаза пользует... Она и открыла глазате“.

В текстове, записани в Московската губерния, се срещат такива изрази: „**утръм паехыл глидеть, щчо пут за лысиця ф капан папала. Гляжу барсук толыстый. В норуть долгай, свитай. Найдену на ногу барсуку кнутат...**“

„**Халера пришла — умер мужат...**“

„**Цюжаята дитя, анà гримуця(?)**. Тапер у миня **нет дитейти матьята мше внука, дацерна доць.**“

Маимти порюшкам се поле посеянь... Ф кеивѣте
восим дней жЫли. „⁵

В това отношение е характерен езикът на про-
топоп Авакум, известния вожд на протестантите
против никоновските църковни нововъведения
през XVII в., роден в Нижегородския край т. е. ве-
ликорусин по националност. В неговия език се сре-
щат такива изрази: Умот у него не крепок“, „а у
тебя где кругот?“, „Человеку тому, душката кое-
му больна“. „Сядет диаволот на пиру том“ и т. н.

Сравнително-историческото изучаване на въ-
проса за члена в българския и руския език довежда
проф. Л. Милетич⁶ до заключението, че тъжде-
ството между българския и руския член свидетел-
ствува за непосредственото съседство и по-тясно-
то родство на българските славяни с великоруски-
те племена. Друг български езиковедец проф. Б.
Цонев в резултат на изучаване сходствата, наблю-
давани в българския и руския език, идва до за-
ключение, че тези два езика граничели някога по-
тясно, което му се струва напълно възможно при
наличието на стари български поселения в Мол-
давия и Трансилвания.⁷

⁵ Н. Дурново и Д. Ушаков, Хрестоматия по велико-
русской диалектологии, стр. 122, 123, 126, 127, М., 1910.

⁶ По-подробно за членните форми в българския и
руския език виж: L. Miletic, O clanu u bulgarskom jeziku,
Zagreb 1889; също от него, Членът в българския и рус-
кия език. Сборник НУ, кн. XVIII, София, 1901; проф. Б.
Цонев, Развитие и употребление на членната форма в бъл-
гарский език. Български преглед, кн. XI, София, 1895.

⁷ Виж неговия „Увод“ в историята на български
език“. Сборник НУ, кн. XVIII, София, 1901; като продъл-
жение на тази работа служи статията му „Към историята
на българский език“, напечатана в същия Сборник НУ,

Както отбелязахме по-рано, и по своя граматичен строеж и по лексикалния си състав българският език в сравнение с руския е по-архаичен. За това в българския език често се пазят основи, изчезнали в руския език, но запазени в производни думи. В такива случаи българският език, понеже е твърде сроден с руския, помага да се разбере руската дума, значението на чиято основа е било забравено в връзка с изчезването на самата основа. Такава напр. е руската дума **окорок**, чиято основа **корок** би могла да бъде пълногласна форма, а паралелно с нея би могла да съществува непълногласната форма на **крак**. Но в руския език дума **крак** няма. В българския език има такава дума и тя значи „нога“. Вероятно с тази основа имат връзка и руските **корачки** или **карачки** — „четири крака“, „ползатъ на карачках“ [„пълзя на четири крака“] и т. н.

В староруски език имало дума **гаща** с общо значение „дреха“ и специално „гащи“, „панталони“. Производна от тази дума била думата **гачник** — „пояс“. Тази дума не е влязла в литературния език: тя била изтласкана от „по-цивилизованата“ средновековна западно-европейска дума „сутана“, от която произлизат руските „штанѝ“, отстъпили след това мястото си в литературния език на нов заместник, холандските „брюки“; от Холандия иде и руското „зонтик“ [„чадър“], първоначално **зондек** (zonne-dek). Щом се появили **брюки-те** средновековното латинско **штанѝ** станало неудобно за употреба в литературния език. Но в руските народни говори в Сибир има дума **гача**, която в мн. ч. — **гачи** означава: 1) бедра, краката от колената до таза заедно с хълбоците; 2) шалвари, панталони

ни, гащи; 3) долните части на гащите, крачоли и т. н. В същите говори е забелязана и думата **гащник**, **гащник**, **гачень** или **гач** с значение: гащник, ремък, връв, с която се вързват шалварите, учкур.⁸

В съвременния български народен и литературен език думите **гащи** и **гащник** — ремък, връв за гащи, се ползват с всички права на гражданство.⁹

В староруския език има дума **говядо** — „едър рогат добитък“ и **говядар** „пастир, говедар“.

В речника на Дал е отбелязана руска народна дума **говядо**, и производни от нея — **говяжий**, **говядина** с същото значение, но в руския литературен език тази дума я няма, макар да се пазят производните от същата основа: **говяжий**, **говядина**. А пък за руското народно **говядар** в речника на Дал са дадени следните значения: гуртовщик [от „гурт“ — стадо], прогонщик [на български се казва „натияра стадото“ — гони], нагульник скота [от нагуливать — гоя: който гои говеда], скотопромышленник¹⁰ [промышлять — прехранвам се: който се прехранва с пасене на говеда]. В българския народен и литературен език и до днес живеят думите **говедо** или **говядо** (Геров) с значение „едър рогат добитък“ и **говедар** или според Геров **говядар** — „пастух волов и коров“¹¹, т. е. с същото значение, с каквото тази дума е известна в староруски език. Подобни руски народни думи, които не са влезли в руския литературен език, не са българиз-

⁸ Вл. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, изд. 3-е, т. I, стр. 851, 1903.

⁹ Найден Геров, Ръчникъ, ч. I, стр. 211, Пловдив, 1895.

¹⁰ „Толковый словарь“, изд. 3-е, т. I, стр. 898, 1903.

¹¹ Найден Геров, Ръчникъ, ч. I, стр. 228 и сл.

ми, а са прастаро общо културно имане за руския и българския народ, което подчертава близката родствена връзка между двата братски народа. Такива примери могат да се приведат много.

По такъв начин, освен културното наследство, общо от най-стари времена за двата братски народа, българския и руския, които са най-сродни по между си етнографски, руският народ в развоя на своята култура е задължен на българския, както видяхме вече, твърде много. Но в още по-голяма степен, българският език е задължен на руския поради влиянието на последния върху българския литературен език, което започва от XVII век. Отначало то било незначително, тъй като незначителна била по това време и самата българска литература, но с течение на времето, колкото повече растяло просвещението на българския народ и се развивала неговата литература, толкова по-силно и по-силно ставало руското влияние. Като се почне от основателя на новото литературно течение в България от втората половина на XVII век, Паисий Хилендарски, автор на знаменитата в културната история и национално-политическото възраждане на българския народ „Исторія славѣноболгарская“ (1762 г.), та и до днес руската наука и руската художествена литература служи на българските писатели и въобще на цялата българска общественост като неизчерпаем източник на знания и литературно творчество. Българската младеж се запознавала с руската наука и култура или непосредствено в руските учебни заведения, или като четяла и изучавала руската книга. А и с западноевропейската литература българският народ се запознава почти до най-ново време чрез руската литература, понеже произведенията на западноевропейските писатели дълго време се пре-

веждали на български главно от руските им преводи.

Според софийския проф. Б. Цонев след освобождението на България руското влияние така широко се разляло по всички посоки на българския живот, че „робската“ до гова време земя, където е било забранено по-рано дори да се признае думата „русин“, дума, която могла да се произнесе само тайно или с шепот и под различни благовидни метафори, изведнаж заприличала на руска земя с своите началства, армия, фуражки и чай. „Ала най-силно и трайно е руското влияние върху езика ни, който и днес още (статията е писана в 1902 г., т. е. 25 години след освобождението на България) гъмжи от руски думи, думи, които и не считаме за руски, защото ги разбира и употребя вече и мало и голямо у нас“ — пише проф. Цонев¹². Този учен, който до последните си дни (†1926 г.) остана най-добрият познавач на историята на родния си език, който също така бе активен участник в строителството на националната езикова култура, човек с широки демократически възгледи и борец за ново опростяване на българския правопис, в цитираната по-горе статия говори и за българския правопис, който „макар и да го привеждаме в принудена връзка с нашия старобългарски език, е в същност копие на руския правопис; неговите ерове и ътове, от които и до днес не може да се отърве, са на просто руско влияние“.

Проф. Цонев различава четири групи русизми в българския език. Първата група по класификацията на Цонев съставят народно-руските думи.

---

¹² Б. Цонев, Руско-български паралели. Славянски глас, кн. I, София, 1902.

като: барабан, богатир, блини, бумага, бит, (рус-кото быт), водка, всадник, вежа, горе, борщ, брожение, запас, казначей, лесничей, орудие, печка, порядък, почерк, прямо, пятно, разряд, столовая, сходен, сухари, бройка, тройка и др.

Втората група руски заемки в българския език по Цонев са старобългарски или църковнославянски думи като: броня, бедро, велможа, вития, витез, внезапно, вселена, жезъл, завет, лепота, недро, одежда, тат, чертог, юноша и др. Тия думи според Цонев имат книжен произход, но са дошли в руския език от старобългарски и само някои от тях са поправени според фонетичните закони на руския език.

Третата група заемки в българския език по класификацията на Цонев са думи също от книжовен произход, но незаимствувани от старобългарски език, а специално създадени от някои руски писатели за изразяване по-съвременни понятия или за предаване по руски на някои специални термини от европейски езици, като напр.: впечатление, влияние, представление, неизбежен, необходим, данни, чувствува, уединение, средоточие, състояние, свойство, предразсъдък, предписание, превъзходителство, въглерод, въодушевление, въображение, донесение, действителен, значителен, изобретение, изражение (руск. выражение), кислород, качество, количество, краснописание, личинка, насекомо, обнародвам, обстоятелство, определение, окончание, окръжие, отношение, отстоявам, отсъствие, присъствие, параход, пищеварение, поведение, понятие, постоянен, предисловие, предвестник, призвание, равновесие, разсеян, съобщение и др.

Четвъртата група руски заемки в българския език по класификацията на проф. Цонев съставят

руските думи, заимствувани от някакъв друг не-славянски език и взети от българите от руски език. Повече от тия думи са заимствувани в руски език от френски и немски: авангард, батарея, волонтер, депо, депеша, диплом, газета, граната, карета, карниз, квитанция, конвой, контора, лазур, лакей, манеж, медал, народ, портупей, редут, рекрут, свита, флот, фураж, вербувам, винг, веер, бандерол, канцлер, кран, кутчер, лагер, ландшафт, лейбгвардия, лозунг, матрац, мащаб, порт, рамка, рота, ротмистер, фалш, фелдфебел, фелдшер, флаг, цокъл, шкаф, шлейф, шнур, шпори, щаб, щемпел, щоф, щраф и др.

Такива заемки от руски народни думи в български език, като се броят при това не само чисто славянските, но и взетите от руския народ от съседите още преди установяването на литературни връзки с запад, проф. Цонев пресмята в българския език до 400. Общото число на църковнославянските думи, влезли в български език отчасти от руски език, а отчасти по всяка вероятност от средновековните писмени паметници, което според Цонев е твърде трудно да се разграничи, наброява повече от 700. Броя на западноевропейските думи, влезли в българския език чрез посредничеството на руския, проф. Цонев определя приблизително на 800—900, но истинският брой на тия думи, както той предполага, е безсъмнено по-голям. Проф. Цонев смята, че общият брой руски думи в българския език е около 2.000. Другите славянски езици според същия учен нямат дори една десета част от тия думи. Така напр., в хърватски език има всичко 137 руски думи. Не повече руски думи имат в речниците си и другите славянски езици. Българският език, благодарение на руските заем-

ки се е обогатил с много понятия, за които по-рано или не е имал свои думи, или пък такива думи имало в народния говор, но българските писатели, както предполага проф. Цонев, не са ги знаели за да ги противопоставят на руските думи.

Като характеризира значението на тези руски заемки в българския език, проф. Б. Цонев казва, че чрез руския език и литература българите се повдигнали интелектуално много по-скоро, отколкото биха се повдигнали посредством немската или френска литература. „Чрез руската литература Виктор Хюго или Гете ни е тъй понятен както и Пушкин, Дарвин и Лесинг ни са тъй разумливи, както Карамзин или Белински. Нашите читалища и библиотеки навред по България съдържат сѐ повече руски книги, отколкото други чужди — даже и отколкото български. Тия легиони руски книги, вестници и списания, що влизат постоянно в нашата земя, освобождават лека-полека тъй българския дух от невежество, както легионите руски войски освободиха българския народ от робство. Ние дължим на руската литература духовното си освобождение тъкмо тъй, както дължим на руската държава политическата си свобода. Чрез руската книга възприехме рано-рано много културни понятия, запознахме се лесно-лесно с руската и европейска мисъл, с една дума повдигнахме в късо време народния интелектт, а то е полза, която стои много по-горе от тия няколко варваризми, много от които езикът ни сам ще изхвърли с време, щом асимилираме добре и разберем хубаво тия понятия, за които употребяме сега руски изрази. Много от тях ще останат за винаги в езика ни и трябва да останат, едно, защото сме ги усвоили вече напълно, и друго, за да бъдат вечни

паметници за взаимна връзка между двата братски народа“.¹⁸

Както видяхме по-горе, проф. Цонев наброява повече от 2 хиляди руски думи, влезли в българския литературен език. В връзка с това друг български автор пише: „Две хиляди думи в нашия не напълно доразвит още литературен език! Две хиляди думи, от които е мъчно и едва ли ще можем някога да се освободим! Кажете кога ще заменим и как ще можем да се освободим от теми като: запас, печка, почерк, броня, внезапно, вселена, жезъл, чертог, юноша, впечатление, предразсъдък, поведение, насекомо, учреждение, заведение, популярен, канцелария, вселена, взаимен, граница, значение, значителен, възмущение, смут, възмутителен, благоухание, блуждая, заблуждение, поругание, ругателен, ругая се, художник, художество, изчадие, домочадие, вероятно, неприятно, необятно, понятно, понятие, занятие, начало, началство, разпятие, препятствие, точно, точка, точност, славянин, (със я вместо Ъ), ами обявление, представление, управление, престъпление (с техните вл, пл, бл, и пр. пр. Всичко това не са termini technici като канцеларските: входящ, изходящ, настоящ, като: бивш, свършивш, като: младши, старши, висш, низш, височайши и пр., всички те са думи, с които ние си служим всеки ден и в книжовната си и в разговорната си реч. Ето какво значи вековна, книжовна, и езикова симбиоза! И, при това, забележете тук при такива думи нашето чувство по отношение на тях съвсем не е онова, което имаме при други чуждици, да кажем от френски или от немски език. Ние до такава степен

¹⁸ Б. Цонев, спомен. статия, стр. 9 и сл.

сме се сродили и сме свикнали с много и много от тях, та дори и често не забелязваме, че това са русизми, смятаме ги и гледаме на тях, като на свои, а само като се вгледаме по-добре в тях, виждаме, че това са наистина варваризми.¹⁴

Изложеният по-горе материал, характеризиращ племените и културно-исторически връзки и взаимоотношения между българския и руския народ според езиците им, ни води към следните изводи:

1. В българския и руския език има значителен слой от елементи на безсъмнено и предполагаемо заимствуване на руски език от български и на български език от руски.

2. Обаче родствената близост на българския и руския народ по отношение на езика, която позволява да се говори за това, че съвременният български език в сравнение с руския език е в известен смисъл архаичен вид на съвременния руски език, т. е. руски език на по-ранна степен от своето историческо развитие, ни дава основание да кажем, че близкото родство на съвременния руски и български език се обяснява не само с наличиостта на елементи на двустранно заимствуване и влияние но също и с общия племенен произход на тези два братски славянски народи, в основата на които лежат антските племена. Аз само поставям този въпрос, но за неговото окончателно разрешение е необходимо специално изследване. Във всеки случай много от случаите, които днес е прието да се разглеждат като българизми в руския език, аз мисля, че са твърде често в същност не българизми, а по-скоро антизми, т. е. предбългарски и предрус-

¹⁴ Ив. Раев, Цели и средства на обучението по руски език, Училищен преглед, януари 1931, кн. I, стр. 40—59.

ки елементи в тия езици, водещи към общата за тия племена праоснова, именно към източнославянските племена на антинския съюз.

Това е нашият основен извод от сравнителното изучаване на съвременния български и руски език в тяхното историческо развитие.

V.

РУСКО-БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ

През епохата на първото българско царство (679—1018 г.) от времето на Борис—Михаил (852—889), в България като първа славянска страна се заражда писменост на българо-славянски език. Понеже българската литература възникнала поради държавните нужди, диктувани от интересите на вътрешния и външен държавен живот на България като велика европейска феодална държава, която не отстъпвала по това време ни в териториално, ни в политическо отношение на световната държава Византия, тя бързо се разрастнала в мощна сила и, както е известно, не само съдействувала за културно-историческия подем на българския народ, но скоро станала най-важният източник, въз основа на който възникнала и първата литература у най-близките български съседи — сърбите, и в Русия. Българската литература, чийто разцвет спада към времето на цар Симеон (893—927), дала на руския народ литературен език и четиво, което било необходимо за културно-просветните цели на онова време.

Характеризирайки в общи черти българската литература в онова време, може да се отбележи, че тя е имала най-вече просветен характер, била е преведена от гръцки език и е служела за пропаганда и популяризация на основите на християнското вероучение.

За нейно допълнение служели произведения от общообразователен характер като историческите хроники, които също били преведени от гръцки.

Начело на литературното движение в България стоял цар Симеон, който бил получил висшето си образование в Константинопол, в същата придворна Магнаурска академия гдето не много по-рано се учил и създателят на славянската азбука — Константин (Кирил). Симеон обединявал в себе си качествата на талантлив администратор, забележителен пълководец и наставник-меценат. По начетеност и културни интереси той не отстъпвал на своите съвременници — византийски императори: Лъв VI (886—912), който бил наричан заради склонността си към научни занятия Философ и син му Константин VII Багрянородни (913—959).

Литературната атмосфера в византийския дворец, която окръжавала Симеона през неговата младост, оказала очевидно силно влияние върху него и се сляла в съзнанието му с величието на византийския двор. Най-последно няма никакво основание да се съмняваме, че наследникът на българския престол е имал склонност към научно-литературни занятия и се е интересувал от литературата лично, а не само поради своето официално положение като бъдещ български цар и претендент за великодържавното византийско наследство. Византийският патриарх Николай Мистик, който лично познавал Симеона, му пише в едно от писмата си през 923 година, когато Симеон бил вече 59-годишен: „Знам, че ежедневно поиш прекрасната си душа с животворната вода на учението; знам, че и ти любознателно препрочиташ старите книги“. Макар в този отзив на лукавия византийски царедворец да прозира известна доза ласкателство и раболепие пред могъщия български цар, който заплашвал с непрестанните си нападения не само независимостта, но и самото съществуване на Ви-

зантия, все пак приведена по-горе характеристика на българския цар може да се приеме за историческа истина. Съвременниците говорели за Симеон, че той „прочел всички книги“, наричали го „полугрък“, и „нов Птоломей“, писали „Похвали“ за любовта му към книгите и му посвещавали своите произведения. Известно е, че Симеон притежавал собствена обширна библиотека в Преславския дворец; че той събрал около себе си група български писатели и учени, всестранно поощрявал литературната им дейност и лично ги покровителствувал, а в отделни случаи по собствен почин им поръчвал известна литературна работа. Вероятно той държел при себе си значителен щаб славянски и гръцки преписвачи на книги, между които бил и братовчедът му Тудор Доксов, който според показанията на източниците преписвал по поръка на Симеона книги в Преславския манастир „на устии Тыча“.

Цял ред български писатели — Климент Велички, Константин Презвитер, Григорий Мних, Йоан Екзарх, а вероятно и много други, чиито имена не са стигнали до нас или пък са ни засега неизвестни, работели под покровителството или под непосредственото ръководство на Симеон. В резултат на тази колективна работа на най-културните елементи от българската общественост, начело с Симеон, около началото на X век в България се създаде обширна литература на българославянски език. Без съмнение, стигналите до нас няколко произведения на писатели, чиито имена са ни известни, са само малка част от тази литература. Литературата от Симеоново време станала основен фонд, от който след това живял и се развивала, като прибавила сравнително твърде малко ново към него, българската литература от следва-

щите векове чак до завладяването на България от турците в края на XIX век.

В този фонд се включват и литературните трудове на Симеон.

Както свидетелствуват съвременниците, любимо четиво на Симеон били творбите на Йоан Златоуст (IV в. сл. Хр.). На Симеон се приписва съставянето на сборник от произведенията („Слова“ известни на този писател. Този сборник е наречен от автора си „Златоструй“. Той бил много популярен сред руските читатели чак до XVI в.; ние го познаваме по твърдекъсен препис. Всички преписи на това произведение, както и значителното мнозинство от произведенията на българската литература от Симеоново време, са се запазили само в Русия. По такъв начин на руския народ принадлежи изключителната заслуга, че е запазил в своите недра тези единствени по рода си ценности от културата на славянските народи и на цялото човечество. На руския народ, чрез неговите учени, принадлежат най-много и най-значителните изследвания на паметници от българската литература по това време.

С името на цар Симеон е свързан и друг сборник, известен под името „Изборник Святослава“, от 1073 год. — огромно по обем произведение с енциклопедичен характер, състоящ се от 383 статии с най-разнообразно съдържание из всички области на тогавашното знание. В него се намират статии с догматично, философско, историческо и филологическо съдържание. Преписът, по който ни е известно това Симеоново произведение, се е пазел в Московската синодална библиотека и бил направен или, както тогава се изразявали, „написан“ в 1073 год. от дякон Йоан за Святослав Ярославич Черниговски (1027—1076).

По своя външен вид този препис представя забележително произведение на староруската графика. Но в друг препис от същия сборник, известен в библиографията като „Сборник Кирило-Белозерского монастыря XVI в.“, ясно се казва, че както самият сборник, така и съдържащата се в него „Похвала“, са били написани за Симеон Български и са били посветени нему.

В руската писменост от XI век съществуват забележителни графически паметници, като напр. известното „Остромирово евангелие“, написано през 1056 и 1057 година в Киев от дякон Григорий за кмета Остромир, и „Изборник Святослава“, 1073 г. Тези две произведения, както и много други, са преписани от български оригинали и свидетелствуват, колко високо е било културното равнище на напредничавите кръгове от руското общество през XI в., колко голяма е била образоваността на руското общество, колко развит е бил художественият му вкус. Всичко това естествено свидетелствува за по-продължителен или по-кратък предходен период на културно развитие. Този факт не подлежи на никакво съмнение. Затова руският летопис свързва началото на културния живот в Русия с името на Владимир Святославич и с приемането на християнството от Византия. Летописецът говори, че след приемането на християнството и след покръстването си киевецът Владимир „Посълав, нача поимати у нарочитыя чади дати и даяти на учение кънижное“ и летописецът мисли, че с това се е изпълнило на руска земя пророчеството, което гласи: „в оны дъни услышат глусии словеса кънижная, и ясен будет язык гугнивых“, защото, както твърди той, русите „не беша преди слышали словесе кънижнаго“. Тези твърдения на летописеца, трябва да при-

знаем, сега не съответствуват на историческата действителност и са само тенденциозно византо-филско изопачаване на тази действителност. Сега ние вече знаем, че руските в същност са познавали „словеса кънижняя“ поне сто години, преди Владимир да приеме официално християнството. За това свидетелствува специално такъв писмен паметник, като знаменитите глаголически „Киевски листи“, които са най-старият паметник, на старославянски, т. е. старобългарски език, ако не от края на IX, то от самото начало на X век.

По такъв начин културните връзки между руския и българския народ водят началото си вероятно от самото възникване на славянската писменост у българите, т. е. от IX в., когато в Киев вече съществувала християнската община и християнска съборна църква Св. Илия, в която между другото „християнска“ Русия на княз Игор дала клетва за верност към договора с гърците. Всичко това свидетелствува, че тогава там имало и необходимите църковни книги на славянски език, написани именно около това време (втората половина на IX век) от солунските братя Константин и Методи и от техните сътрудници и ученици в Моравия, откъдето тези първи книги преминали после на юг — у българските и на изток — у руските славяни. Още от X век, след като немците унищожили славянската писменост и ликвидирали със славянския старобългарски език като църковен език в Моравия, с преместването на центъра на славянската култура от Моравия в България, започват културните връзки на руския народ непосредствено с българите, отначало през Византия и Атон, а след това вероятно и направо с България през Молдавия и Влахия, които тогава били славянски. По такъв начин около времето, когато Владимир Свя-

тославич (988) приел християнството, руските славяни вече разполагали с всичките необходими за църквата книги на родствения, близък за тях български език, а също и с другите произведения на знаменитата българска писменост от X век. Само ако допуснем това, ще разберем как са могли да се появят още през XI век в Новгород и в областния Чернигов класически паметници на руската писменост. От тук следва, че началният период на зараждането и развитието на руската литература е свързан най-тясно с българската литература.

Трябва да си дадем сметка какво социално значение е имала писмеността в началния период от строителство на руската национална култура, за да можем достойно да оценим този факт.

В началото на XI век (1018 години) България била завладяна и поробена от Византия. Положението на народа под византийско иго било много тежко. Политиката на завоевателя се стремяла да унищожи българския език и българската национална култура, за да денационализира българския народ и да го превърне в покорни верноподанически елини. При тази политическа обстановка националната култура на българския народ западнала и загубила своята роля в културния живот на най-близките си съседи — южните и източните славяни. Според характеристиката на проф. М. Н. Сперански, през XII—XIII в. в руската литература се забелязва значително отслабване на българското влияние, но затова пък започва самостоятелно, макар и незначително развитие на собствена литература. От това време са руските произведения на Кирил Туровски, Климент Смолятич, „Слово о полку Игоревъ“, „Начальная летопись“ и т. н. По това време се появяват и само-

стоятелни преводи от гръцки направо на руски език: Житие на Андрей Юродивий, Житие на Тодор Студит, Студийският устав, Пандектите на Никон Черногорец, Йосиф Флавий (Война), Пчела и др. Това самостоятелно развитие на руската литература било забавено от промяната в хода на самия руски живот — чрез феодалното раздробяване, а след това чрез татарския погром. Това положение на нещата се продължило до XIV в.

Между това българският народ, макар да изнемогвал под византийско иго, не паднал духом, не се поддавал на унищожителната политика на своя насилник и му напомнял за своята непокорност с всенародни въоръжени въстания. Особено съкрушителни за византийската власт в България били: въстанието на Петър Делян — 1040 г., на Георги Войтех — 1072 г., и на братята Петър и Асен — 1185—1187 г. Последното въстание донесло на българския народ национално освобождение, възстановяване на държавната независимост и нов подем и разцвет на националната култура за времето към края на XIII — началото на XIV в.¹

Българският народ постепенно се изправя на краката си, като укрепва икономически и политически и създава в средата на XIV в. мощна национална култура, която отново играе значителна роля в развитието на културата у всички южни и източни славяни. Посредници между българската и руска литература били руските монаси, най-образованите хора по това време. Руската литература им е задължена, за гдето разширили значи-

¹ М. Н. Сперанский, Деление истории русской литературы на периоды и влияние русской литературы на югославянскую. РВФ, № 3—4, стр. 207 и сл., 1896.

телно нейните придобивки, като черпили от южнославянските литератури и, преди всичко, от българската литература. През XIV век те често предприемали пътувания до Константинопол и до Атон, където в местните манастири преписвали или придобивали славянски ръкописи, за да попълнят руските манастирски библиотеки. Имената на тези книжовници, които съдействували със своите ревностни трудове да се обогати руският книжовен фонд след татарския погром, останали в по-голямата си част неизвестни. Ето няколко имена на такива руски монаси, които прекарвали известно време в Атон през XIV—XV в.: иеромонах Афанасий Русин; Убогий Евсеви; игуменът на един от Новгородските манастири Иларион; основателят на Вишерския манастир поп Тверь Савва; Печерският архимандрит Теодосий. А. Соболевски назовава 37 чуждестранни автори, чиито произведения са се появили в руската литература за първи път след първата половина на XIV век. Освен това по същото време (края на XIV и особено XV в.) в Русия се появяват български писатели, ученици и продължители на културно-просветната дейност на знаменития български писател Евтимий Търновски: митрополит Киприян Цамблак и др., които със своите трудове са услужили значително на делото на руската култура и просвета.

„Ръкописите на новите руски произведения, които досега не бяха известни у нас, са изпъстрени с българизми, като ясно сочат връзката си с българската писменост“, — забелязва проф. М. Н. Сперански. — „Дейността на тези лица, както и паметниците от това време“, — говори същият изследвач, — „са създали в нашата литература спо-

ха на вторично южнославянско влияние, което пак е най-вече българско“².

„Значението на южнославянското влияние върху руската писменост през XIV—XV в. е много важно“, — говори проф. А. И. Соболевски. — „Благодарение на него, руската писменост се обновила във всяко отношение. Разбира се, замяната на едни буквени начертания с други и на една ортография с друга не е от толкова голямо значение; но същото съвсем не може да се каже за замяната на неизправните богослужебни текстове и на други книги с нови — изправни, и за пренасянето в Русия на значително количество неизвестни по-рано в нея съчинения, които почти изключително били преводни. Трябва да се признае, че след като южно-славянското влияние върху руската литература престанало, тя била почти удвоена и че новопридобитите от нея богатства, които се отличавали с разнообразието си, удовлетворявали всевъзможни потребности и вкусове и давали изобилен материал на руските автори. Едва ли можем да се съмняваме, че без тези богатства ние не бихме имали нито съчиненията на Нил Сорски, нито руския Хронограф, пръв руски труд по всеобща история, нито Азбуковника с неговите статии по граматика и правопис³.

Когато през 1396 год. България била окончателно завладяна от турците, българският народ попаднал под двойно чуждоземно иго: в политическо отношение — под властта на турците, в културно (език, писменост, църква и училище) — под

² М. Н. Сперанский, спомен. съч., стр. 208 и сл.

³ А. И. Соболевский, Южнославянское влияние на рускую писменость в XIV, XV веках, СПб., 1894.

властта на гръцкото фанариотско духовенство. Положението на българския народ под този двоен гнет било като че ли безнадежно: над него надвиснала опасността да се обезличи културно и да се денационализира напълно. През тези мрачни времена на двойно иго руският народ никога не забравял братския си български народ. Русия по това време е била всякога подслон за хиляди български бежанци, които търсели спасение от гнета на турските феодали и от зверствата на турските башибозуци и разбойници — кърджалии. Бързо развилата се през XVI—XVII век руска литература не можала да окаже непосредствено влияние върху развоя на българската литература по простата причина, че българската литература, докато траяло турското владичество, чак до началото на XIX век, била почти прекратила своето съществуване. Най-важното, от което имал нужда през това време българският народ, била материалната и културна поддръжка за манастирите, които по това време били единствените културно-просветни огнища. Освен щедрите парични „милостини“ за български манастири и църкви, от XVI век в България започват да идват от Русия много славяноруски ръкописи и книги, най-вече от черковен характер, които не позволявали да угасне културно-националното съзнание на българския народ и поддържали неговата грамотност и просвета. Това руско книжовно имущество е било богат принос в съкровищницата на българската национална култура и българския език. От него българската литература живяла поне до средата на XIX век, а българският език живее и до ден днешен. За това подробно ние говорихме по-горе. Върху руското културно наследство в България изниква към края на XVIII в. и широко

кото литературно движение от епохата на Възраждането. Това движение е намерило отражение в литературните трудове на Паисий Хилендарски, авторът на знаменитата в историята на българската народна култура „Исторія Славѣноболгарская“ (1762 г.) и в многочислените трудове на неговия съвременник Софроний Врачански (умрял навярно през 1813 г.). Тези двама писатели си служат с онзи славяно-руско-български език, който господствува в българската литература чак до втората половина на XIX в. През това време, благодарение на горещите грижи на най-добрите представители на българската общественост, наука, педагогия и литература — Неофит Рилски, Богоров, Константин Фотинов, Априлов и др., постепенно върху основата на славяно-руския и на народния български език се изработва съвременният български литературен език.

За първи път с този език в неговия истински национален вид си служи първият у българите поет-класик Петко Славейков (1827—1895).

Още Паисий Хилендарски, като пишел през 1762 година своята знаменита „Исторія Славѣноболгарская“, се ползувал на широко от руски източници, както и от чуждестранни книги в руски преводи. Към последните се отнася, преди всичко, съчинението на дубровнишкия учен-абат от XVII в. — Мавро Орбини (Mauro Orbini или Urbini), написано на италиански език, — *Il regno degli slàvi hoggi corrotamente detti schiavoni, historia di don Mauro Orbini* и пр., преведена в 1722 г. на руски език по поръка на Петър Велики под заглавие „Книга историография початия имене, славы и расширения народа славянского...“ и пр. С руското издание на тази книга Паисий Хилендарски се запознал в патриаршеската библиотека в град

Карловиц (в сръбската област Срем), гдето той събирал материали за своята история през 1761 г. Сам Паисий съобщава „Историю Маврубирову“ като един от източниците за своята работа.

Както съобщава българският историк Йордан Иванов, един екземпляр от руското издание на историята на Мавро Орбини действително и сега се намира в споменатата библиотека.

Освен съчинението на Мавро Орбини, в своята история Паисий твърде често споменава още един исторически труд, — „История Цезаря Барония“ (1538—1607), написана на латински език и излязла между 1585 и 1607 г. в Рим в 12 тома: „Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198“. Тя била издадена съкратена в руски превод в 1719 год. под заглавие „Деяния церковная и гражданская от Р. X., из летописаний Кесаря Барония собранная. .“, и пр. Карловицката патриаршеска библиотека по времето, когато Паисий е работил в нея, имала именно това руско издание на историята на Бароний, което се намира там и сега. Това е установено от Йордан Иванов, който откри в библиотеката на Хилендарския манастир ръкописния оригинал на Паисиевата история и я издаде по него. В Хилендарския манастир, гдето Паисий е писал своята история, се намира също руското издание на Барониевата история, от което Паисий се е ползвал за своята работа.

---

⁴ Йордан Иванов, История славѣноболгарская, собрана и нареждана Паисіемъ іеромонахомъ влѣто 1762. София, 1914.

⁵ По-подробно на тази тема виж моя „Сборник статей и исследований в области славянской филологии“, стр. 63 — 124. Л., 1941, „Паисий Хилендарский и его „История славеноболгарская“ 1762 года“.

Като се започне от 30-те години на XIX в., руското влияние върху българската литература става все по-силно и се проявява като решителен фактор в историята на нейното формиране и развитие. Чрез литературата руската култура се влива като широка струя в българския живот.

Пръв от поборниците и пионерите на руското културно влияние в България през 30-те години на миналия век е известният български обществен деец от епохата на културно-националното възраждане на българския народ и един от първите български учени Василий Евстатиев Априлов (1789—1847).

От 1810 г. Априлов живеел в Одеса и е бил поклонник на гръцката култура и език; той вземал активно участие в гръцкото културно-национално и национално-политическо движение, влизал е в състава на одеската секция на гръцката Хатерия и поддържал с щедри материални помощи гръцкото въстание през 1821 г.

Но Априлов останал гръкоман само до 1813 г., когато се запознал с книгата на пламенния славист българовед Юрий Иванович Венелин (1802—1839) — „Древние и нынешние болгары в политическом, историческом и религиозном их отношениях к россиянам“ (1829). С научните си трудове Ю. И. Венелин е изиграл благотворна роля в историята на българското възраждане не само при пробуждане на историческите и филологически интереси на българското общество, но преди всичко, при подема на национално-политическото му съзнание, благодарение на което у българския народ се е появил интерес към националното му минало и родния език. С историческите и филологическите си трудове Ю. И. Венелин, задкарпатски украинец по рождение, русин по култура и роман-

тик-славяновед по настроение, изпъква в историята на българското възраждане като ярка фигура, изиграла голяма роля на „народен будител“ в началния период на българското възраждане. На неговото влияние българският народ дължи и спечелването на В. Е. Априлов за българската кауза.

Запознаването с увлекателно написаната книга на Ю. И. Венелин „Древние и нынешные болгары“ направило толкова дълбоко впечатление на Априлов, че от гръкоман той станал пламенен български патриот, като отдал целия си живот и всичките си средства за просвещението на българския народ. Заедно със своя съотечественик, одеския българин Н. И. Палаузов, той основал в родния си град Габрово в 1832—1835 г. основно и средно училище по образа на тогавашните европейски училища, което станало разсадник на културата и просвещението в България. За ръководител на училището Априлов назначил по европейски образования педагог Неофит Рилски (1793—1881), който положил основите на народното образование в България в европейски стил и който бил автор на много учебници. Априлов материално поддържал училището, следил за неговите успехи и развой и непосредствено ръководил употребата на такива педагогически методи, които да са най-подходя-

---

⁶ Съчиненията на Ю. И. Венелин; 1) Древние и нынешние болгары в политическом, народном, историческом и религиозном их отношении к россиянам, М., 1829; 2) О характере народных песен у славян задунайских, М., 1835; 3) Влахо-болгарские или Дако-славянские грамоты, М., 1840; 4) Критические исследования об истории болгар, 2 тома, М., 1849; 5) Некоторые черты путешествия в Болгарии, М., 1857; 6) Грамматика нынешнего болгарского наречия (останала в ръкопис) и др.

щи за културния подем и възраждане на българ-мощ. От Априловите степендианти израстнали руския народ. Освен това В. Е. Априлов издействувал командировки на български младежи в руските учебни заведения и им давал материална подица видни български обществени и културни дейци като напр. известният писател и автор на капиталния шестмоен речник на български език — Найден Геров (1823—1900), популярния в 50—70-те години български поет Добри Чинтулов (1822—1890), който получил образованието си в Одеса, гдето започнал своите първи поетични опити и др.

В 40-те години Априлов бил първият български учен, историк и филолог, който се е учил от руската наука и отразил в своите научни трудове нейните постижения. Такива например са неговите филоложки трудове: „Българските книжници или на кое словенско племе собствено принадлежи Кириловската азбука“, издадена в Одеса през 1841 г., и „Мисли за сегашното българско учение“, излезла в отделно издание също в Одеса през 1847 г. Последната книга е посветена на проблемата за създаване единен литературен език, какъвто българите до това време още не са имали. В своите книги: „Денница новобългарского образования“ (Одеса, 1841 г.), „Дополнения к Деннице“ (СПб, 1842) и „Болгарския грамоты“ (1845), написани на руски език и посветени на българската литература и просвета, Априлов по примера на своя вдъхновител — Ю. И. Венелин си поставя за задача да запознае руското общество с българския народ и неговата култура, за да съдействува за развитието и закрепването на приятелските връзки между двата братски народа.

В духа на Априлов е работил и неговият сти-

пендиант Захарий Княжевски (1814—1874), който получил образование в Русия и е автор на няколко популярни съчинения по педагогия и история на българския народ. З. Княжевски бил руски чиновник и като такъв оказал голяма помощ на своя народ при поддръжката на българските училища и снабдяването им с руски книги.

В Одеса получил образование и Иван Андреев Богоров (1818—1892), който бил един от най-ревностните борци за български език, педагог, фолклорист, публицист, економист и медик, с широко европейско образование, създател на първия български политически вестник „Български орел“, от втория си брой „Български известник“, който излизал в Лайпциг, а по-късно издател на знаменития в 40-те години български вестник „Цариградски вестник“, излизащ от 1847 година в Цариград. Той получил образование (от 1860 г.) в Русия и започнал своята литературна работа още на ученическата скамейка в Одеса, където редактирал известно време знаменитото списание „Български книжици“, излизащо в Цариград. В 1861 г. той издава „Журнал за наука, занаяти и търговия“, който излиза в Белград; в 1865 г. Богоров започва да издава българския вестник „Народност“ в Букурещ и много други книги и пише много работи, посветени на българския език, между които е неговата „Първична българска граматика“, излязла в Букурещ през 1844 г. Всички тези трудове в историята на българския литературен език имат огромно историческо значение.

През 40-те години получил образование в Москва талантливият, но за съжаление рано починал българин-македонец Георги Бусилин (1820—1845),

автор на напечатания в Москва „Български буквар“.

Особено плодотворни за засилването на българо-руските културни връзки били шестото и седмото десетилетие на XIX век. През 1854 година в Одеса било основано „Одеското българско настоятелство“, което изиграло голяма историческа роля в освобождението на българския народ. През 1860 г. група български студенти в Москва, начело с известните български писатели, събирачи на български народни умотворения и политически дейци — Любен Каравелов, Райко Жинзифов (1839—1877), Константин Миладинов и др., организират българско дружество „Братский труд“ и издават списание със същото име.

Подемът на демократичното и революционно движение през 60-те години оказал благотворно влияние върху българската студентска младеж в Москва и дал мощен тласък на национално-освободителното движение в България. Сред тези младежи на първо място стои знаменитият български писател, художник, поет, публицист и революционер Любен Каравелов (1837—1879). Каравелов прекарал десет години в Москва, от 1857 до 1867. Той попаднал в средата на революционно настроената прогресивна демократична московска интелигенция, която живеела с идеите на Херцен, Добролюбов, Писарев и Чернишевски, увличала се от Белински, Гогол, Тургенев, от украинците Тарас Шевченко, Марко Вовчок и др. След като се завърнал от Москва в 1867 г. отначало в Сърбия, а след това в Ромъния, Каравелов внесъл сред българската революционна емиграция усвоената от него в Москва най-напредничава, богато наситена със съдържание руска мисъл от 60-те години. Със своите трудове той значително съдействувал за

успешното културно издигане на своите съотечественици в България и за подема на национално-освободителното движение сред българския народ като вожд на българската революционна емиграция и председател на централния български революционен комитет в Букурещ. Уставът на този комитет бил изработен от Каравелов заедно с Бакунин и публикуван във в. „Народна воля“, орган на руската секция при Първия интернационал.

Огромната заслуга на Каравелов за закрепването и задълбочаването на културните връзки и приятелски отношения между двата братски народа се състои в това, че със своите многобройни литературно-художествени произведения той е внесъл в българската литература и в българското обществено съзнание руския демократически реализъм, а със своята талантлива публицистическа дейност (вестниците „Свобода“ и „Независимост“), както и със своята самоотвержена революционна практика — идеите на руския утопичен социализъм в духа на Чернишевски, Писарев и Добролюбов. Трябва правилно да се разбере изключителното социално значение на този руски прогресивен културен принос в българския живот и в съзнанието на широките кръгове на напредничавата българска общественост от 60—70-те години, за да се оцени както трябва благотворната роля на руската култура и руския народ в процеса на културно-националния подем и на национално-политическото освобождение на българския народ.

В историята на руско-българските културни връзки на Любен Каравелов принадлежи голямата заслуга, че, въодушевен от гореща любов към угнетения народ и към своята родина, които вече

пет века стенели под зверско иго, под жестоката бейска експлоатация и под насилническия административен произвол, той пръв посветил своите литературни и научно-обществени трудове на делото за запознаване на прогресивната руска общественост с българския народ, с неговото богато културно наследство и с многовековните му страдания. За тази цел в 1861 г. той публикувал в Москва първия том на своя обширен сборник от прекрасни произведения на българското народно творчество — „Памятники народного быта болгар“, а в 1868 г. в Москва бил издаден и вторият му труд — „Страницы из страдания болгарского племени“. „Тези скромни очерки на бита на моята нещастна родина“, — казва авторът в посвещението на своята книга, — „са написани в Русия, и аз ги посвещавам на тези руси, които имат присърце великото дело на славянската свобода“. Тия чувства и мисли на този честен син на българския народ, изказани преди 75 години, са скъпи за русите, особено сега в периода на великата освободителна отечествена война с ненавистния враг на свободата и на славянските народи, с немския империализъм и неговата най-гнъсна проява — хитлеризма. Тези думи сега добиват особен смисъл. Прав е бил Каравелов. На руския народ всякога е било присърце великото дело на славянската свобода. И сега за това дело руският народ дава своя живот с такава самоотверженост и героизъм, с каквато той го е давал и за свободата на славянските народи.

В историята на българската култура и революция Любен Каравелов бил приемник на първия основател на организирана революционна борба у българите — Георги (Сава) Стойков Раковски (1821—1867), човек с изключителни дарования, с

непреклонна сила, огромна енергия, пламенен патриот, учен, писател, историк, публицист-революционер и революционер-практик, блестящ представител на старото поколение български културни и политически дейци от 50—60-те години. До Георги Раковски стои много по-скромният му съвременник, първият истински български поет, Петко Славейков (1827—1895). Най-близък приемник на революционното дело на Любен Каравелов е бил знаменитият български поет и революционер Христо Ботев (1848—1876).

Споменатите трима бележити дейци на българската култура и революция, трима изтъкнати синове на българския народ, са задължени в различна степен, всеки поотделно, на руската култура, руската литература и руската обществена и политическа мисъл.

Неуморимият борец-революционер Георги Раковски, който преминал своя тежък живот по балканските усои, сред австрийските сърби в Нови Сад, в кръга на българската революционна емиграция в Ромъния, който безпощадно бичувал в своите публицистични издания (вестник „Българска дневница“ от 1857, списание „Дунавски левед“ от 1861 г.) произвола и насилничеството над българския народ от страна на турското правителство, престъпната денационализаторска дейност на гръцкото фанариотско духовенство и предателството към народните интереси от страна на българските чорбаджии, който непрекъснато бил преследван от турската полиция не само в България, но и в Австрия и в Ромъния, най-после намерил подслон в Одеса, през 1858 г., и се отдал всецяло на научна дейност. Там той преработва многобройните материали по българска етнография и фолклор, които бил събрал, и през 1859 г.

напечатва първата част от огромното си програмно ръководство по събиране на етнографски, исторически, фолклорни, езиковни и други материали. Също в Одеса Раковски приготвя за печат двете си исторически монографии: 1) „Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начала, на коих основана стара повѣстност всѣх европейских народов“ и 2) „Нѣсколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю болгарскому и сыну му Асѣню второму“. Те били написани от Раковски през време на краткия му престой в Одеса, но били напечатани през следващата 1860 г. в Белград, где то той се преселил от Одеса. Освен споменатите трудове, Раковски написал в Одеса през 1859 год. и филоложкото си съчинение „Ключ българско-го языка“, което било напечатано пак в Одеса, но едва през 1880 г., т. е. след смъртта на автора си.

Първият български поет, автор на прекрасни по език и форма стихотворения, педагог, фолклорист, журналист, а заедно с това и един от най-бележитите и заслужили в историята на българската общественост преди освобождението общественно-политически дейци от демократическото направление, Петко Славейков, лично не бил ходил в Русия и затова не влязъл в пряк досег с руския живот. Но той станал истински български поет-класик, едва след като опознал руската литература и след като станал неин ревностен ученик и почитател. Петко Славейков се запознал за първи път с руската литература чрез известната стара христоматия на Галахов, която попаднала в ръцете му за първи път през 1849 г. и според българските историци станала за него истинско откровение в областта на поезията. Оттогава Славейков вече не се разделя с руската литература, с увлечение препрочита руските поети — Пушкин,

Лермонтов, Батюшков, Никитин, Плещеев, Крылов, украинският поет Тарас Шевченко, а същевременно чете западните поети в руски преводи. Под влиянието на руските поетически образци, Славейков развива своето стихотворно майсторство и израства като поет-общественик, добър художник и голям майстор на формата. Ако вземем под внимание, че неотдавна, когато начело на българската култура стоеше Иван Вазов, Петко Славейков докрая на XIX и през първото десетилетие на XX век все още оставаше най-популярният и най-любимият поет-лирик за българите, ние ще можем да си представим огромната руска култура, внесена в българския живот чрез неговото посредничество. Българският народ се запознал за първи път с Пушкин, Лермонтов, Колцов, Никитин, Шевченко, Плещеев и с другите руски поети-класици именно чрез прекрасните и многобройни преводи на Петко Славейков.

Значително по-горе като поет стои Христо Ботев, който превъзхожда по революционна изразителност и бойка устремност на творчеството си Петко Славейкова, макар да е написал твърде малко. Преди освобождението на България поезията на Христо Ботев и по форма, и по съдържание била най-ценното културно достояние на българския народ и дълго време след смъртта на поета, до ден днешен, тя пази своята висока социално-политическа и художествена значимост в живота на напредничавата българска обществено-ност.

Същият характер има и пламенната революционна публицистика на Ботев.

Ботев постъпил през 1863 г. като седемнадесет годишен младеж в Одеската гимназия, гдето се учил две години. През 60-те години на миналия

век шумният, голям пристанищен град Одеса преживявал същия подем на общественно-политическите настроения, както Москва, която създава революционера Каравелов, както и цяла Русия. Одеската обстановка, в която Ботев попаднал след патриаршалната и угнетена България, увлякла младия талантлив и пламенен български патриот и му дала изобилен материал, който му помогнал да углъби и оформи в определен революционен мироглед инстинктивния си протест срещу господстващия в България социално-политически насилствен и експлоататорски строй. Руската прогресивна литература, начело с Гогол, Тургенев, Достоевски, Салтиков-Щедрин, Островски, Чернишевски и литературната критика, начело с Добролюбов и Писарев, не само дали на Ботева високи образци на художественото слово, но и възпитали поетическата му дарба в духа на демократическия реализъм, който е тъй характерен за руската художествена литература и литературна критика през 60-те години на XIX век.

В края на 1866 или в самото начало на 1867 г. Ботев се завърнал в родината си и се посветил на учителска дейност в родния си град Калофер, где то бил учител и неговият баща, Ботю Петков, един от забележителните представители на тогавашна културна България. Христо Ботев обаче не могъл да учителствува дълго. Влиянието на руската общественно-политическа мисъл и русофилските му чувства привличали непреодолимо младия Ботев към жива революционна борба за освобождение на българския народ, и той цял се отдава на революционното дело на българската емиграция. От това време до края на краткия си живот Ботев се посвещава на революционна работа, търпи глад и студ, бива подложен на непре-

станно преследване от полицията, но не изменя на дълга си на борец за народното дело и героично му служи като поет, журналист и революционер-практик. Пълният с лишения скитнически живот на големия български поет-революционер го среща през 1860 г. в гр. Измаил с руския социалист-революционер Нечаев, под чието влияние се оформява Ботевият мироглед, който намира израз както в литературната, така и в практико-революционната му дейност на пламенен борец за политическото разкрепостяване на своя народ. Подържайки от това време до края на бурния си живот тесни връзки с руските социалисти на 60—70-те години от типа на Нечаев, през 1874 год., Ботев, вождът на млада революционна България, включва делото на българската революция в общоевропейското социал-революционно движение. Неговата смърт (на 20 май 1876 г.) във Врачанските планини в България, където той преминал от Ромъния на помощ на въстаналия си народ и гдето бил убит из засада от вражески куршум, преждевременно прекъснал живота му в разцвета на мощната му литературна дарба. Ботев умрял, без да може да каже последната си дума нито в областта на литературата, нито в областта на социално-политическата мисъл.

В историята на българския народ, като поет-публицист и като мислител-революционер и революционер-организатор, Христо Ботев е най-високият връх, до който в обстановката на национален и политически гнет, социални произволи, безправие и експлоатация на трудовия народ е могла да се издигне напредничавата българска народна мисъл, благодарение влиянието на руската литература и на руската обществено-политическа мисъл. И ако Христо Ботев като поет и револю-

ционер заема едно от най-високите места в историята на българската култура от всички времена до ден днешен, българският народ е безсъмнено задължен за този свой велик син именно на руския народ.

Ще припомним и за един от значителните български писатели през епохата на освобождението, който има ценни заслуги в историята на българската култура — Васил Друмев (1883—1901). Неговата знаменита повест „Нещастна фамилия“ била на времето си много популярна сред българските читатели. Писател, известен политически деец и блестящ оратор, Васил Друмев се учил в Одеската духовна семинария, а след това в Киевската духовна академия и написал своята повест още докато бил студент в Киев, през 1860 г. Освен споменатата по-горе повест, Васил Друмев е написал и историческата драма „Иванку“, в която той проявява талант на истински драматург.

Като високо художествено произведение тази драма на Друмев се поставя от българските критици редом с лириката на Ботев.

Историята на новата българска литература се започва с широката, плодотворна и разнообразна по вид литературна дейност на най-големия, в световна мяра, български класик Иван Вазов (1850—1921 г.). Още като ученик Вазов се запознал с руския език и с руската литература, които за първи път му разкрили чудесата на истинското майсторство на художественото слово и му послужили за прекрасна литературна и поетическа школа. Във връзка с детронирането на Александър Батемберг през 1886 г., Вазов като русофил, емитрира в Русия, гдето се заселил в Одеса и остава там до 1889 г. Тук той пише своя знаменит

световно известен роман „Под игото“, който на два пъти е бил превеждан на руски език. В своите произведения Вазов се откликва широко на братската помощ, която руският народ дава за освобождаването на българския народ, посвещава на събитията от войната — 1877—1878 г. цял сборник стихотворения „Избавление“ (1878 г.), изобразява благотворната за българския народ освободителна роля на братския руски народ в прекрасната по замисъл и изпълнение социална поема „Грамада“, превежда на български произведенията на Пушкин и на други руски поети. Вазов всякога е почитал несравнимо руския народ и е ценял високо неговите заслуги за освобождаването на българския народ от петвековно робство.

Създател на новата българска литература, Иван Вазов е изиграл благотворна роля и в нейната история. В течение на няколко десетилетия, от 70-те години на XIX век напосле, той възглавявал и въплътявал в творчеството си цялата българска литература в нейното основно течение чак до средата на 90-те години, когато на литературната сцена се появило ново младо поколение писатели, начело с Алеко Константинов (1863—1897), Пенчо Славейков (1866—1912), Пею Яворов (1877—1914), Петко Тодоров (1879—1916) и с литературния критик д-р Кръстев, поколение на създателите на най-новата българска литература, които играят в нея предводителска роля до разгрома на България през 1918 г.

Историкът на българската литература Божан Ангелов характеризира творчеството на Иван Вазов като богата съкровищница от нравствени и граждански идеи и идеали, които са упражнили и дълго ще упражняват силно влияние върху по-

коленията⁷. Богат принос е дал руският народ и руската култура и в творчеството на Любен Каравелов, Петко Славейков и Христо Ботев, това блестящо съзвездие от най-талантливите представители на напредничавата българска общественост през XIX век.

В лицето на Алеко Константинов българската литература притежава бележит писател-сатирик и хуморист от европейска мяра. Краткият живот на Константинов, насилнически прекъснат от ръката на наемен убиец, когато бе едва 35-годишен, не му даде възможност да развие мощната си литературна дарба в цялото ѝ богатство, но и това, което успя да даде през тези малко години, има изключителна художествена и социално-историческа стойност и превишава далечно пределите на българската национална литература, ако и да носи ярко изразен национален отпечатък. Пътеписите на Константинов „До Чикаго и назад“ (1893), знаменитите му хумористични скици „Бай Ганю“ (1894) и блестящите по форма остроумни фейлетони — литературен род, непознат на българската литература до него, са истинска украса за българската литература и характеризират високите културни постижения, високото културно развитие на най-добрите и най-напредничави елементи от българската общественост през 90-те години на миналия век.

Кому е задължена българската литература за Алеко Константинов? — Разбира се, на тази национална, битова и историческа обстановка на 90-те години (Стамболовщина), която стимулира-

---

⁷ Божан Ангелов, Българска литература, ч. II, стр. 281, София, 1924.

⁸ Известния югославянски писател и Ф. Н. Милков.

ла творчеството на писателя-хуморист, и личната му писателска дарба. Но ако Алеко от 14-годишна възраст не се бе учил в Русия, ако през време на осемгодишния си живот в Русия, сред руската учаща се младеж, той не се бе вживял в обществените и литературни интереси, с които е живяла и от които се е вълнувала тогава най-добрата руска напредничава младеж, той не би изиграл тази роля, която му се падна да играе. Ето какво пише по този повод напр. споменатият вече от нас историк на българската литература Божан Ангелов:

„Творческите наклонности у А. Константинов се пробуждат още в пансиона в Николаев⁸ под влияние на школското обучение по литературата и особено под непосредственото въздействие на руските класици — Пушкин, Лермонтов, Гогол и др. — в които той страстно се зачитал. Студентският живот (1881—1885), волен понякога, понякогаж разпуснат, разширява неговия духовен кръгозор, обогатява го душевно с всичко онова, което му дават литературните четива, театра и изобщо всички ония впечатления от шеметния и доста богат духовен живот на Одеса. Буйните пориви на чувствата, които кипят в душата на момъка, дирят утолнение в студентски волности, в страстни увлечения от театър, музика и литература, а умът буден, ясен, отворен за всички въпроси, обществени и научни, дири отговори в разните трактати по правните науки. Наред с това, Алеко често се отдава с присъщата му страстност напълно с илюзии и унасяне виртуозно продуциране на цигулка и прави първия по сериозен опит за литературно пресъздаване на българския политически живот, ехото на който достига до Одеса и силно вълнува българската младеж, която се учи там. Борбите на консерваторите и либе-

ралите, двете политически партии в България през това време, особено един епизод от тях, именно заточението на Драган Цанков във Враца, го вдъхновяват за първия му литературен опит — „Песен на Пламен Теня и Слобод Маджара“ (Русе, 1883 год.), в който творческата негова природа се показва от към най-характерния елемент, що определя писателската му физиономия — хумора“⁹.

Алеко Константинов не само се увличал от руската литература, познавал я, обичал я и ѝ бил пламенен поклонник, но и дал прекрасни преводи на български език на „Полтава“, „Бахчисарайски фонтан“ от Пушкин, на „Беглец“ и „Демон“ от Лермонтов и на знаменитите „Руски жени“ от Некрасов. По такъв начин, чрез творчеството на Алеко Константинов руското културно наследство дало богат принос към българската литература.

Пенчо Славейков, ненадминатият досега в цялата най-нова и съвременна българска поезия майстор на стихотворната форма, унаследил литературната си дарба от баща си, Петко Славейков, а заедно с дарбата и знанието му на руски език и преклонението му пред руската литература. Своето литературно-художествено възпитание Пенчо Славейков получава в Германия; негов любим писател бил Хайне, чиито книги се преследват и изгарят в хитлерова Германия.

Само това последно обстоятелство е достатъчно да характеризира литературния облик на младия Славейков. В поетическата биография на Пенчо Славейков е забележително обаче, че той не само бил прекрасен познавач и страстен поклонник на руската литература като баща си, ста-

---

⁹ Божан Ангелов, Българска литература, ч. II, страница 336.

рия Славейков, но смятал руската литература за свой основен и съдбоносен идеен източник за вдъхновение. Сред класическите художествени произведения на Пенчо има, между другото, и един сборник от своеобразни по съдържание и форма художествени скици и биографии под заглавие „На острова на блажените“ (1910 г.). В този сборник Пенчо Славейков показва изключително майсторство в художествения стил, дълбоко остроумие, неизчерпаемо богатство на творческо въображение и език. Към тези скици и биографии под изкуствени имена причисляваме и автобиографията му, написана в форма на биография на някакъв си Олаф ван Гелдерн. В нея Славейков назовава трима поети, за които той си спомня с особена симпатия — това са Гете, Хайне и Фолкелт. „С втория от тези поети“, — говори Славейков, — „Олаф ван Гелдерн се е познавал заочно и от по-напред, на което обстоятелство се дължи, види се, отпослешната им интимност“. Тук Славейков подчертава също, че художественото чувство и нравствените идеали са възпитавали в него обаче руските писатели, от които той с трогателна благодарност си спомня за Тургенев и неговите „Живи мощи“ и за Короленко с неговия „Слепец музикант“. Това изключително ценно автобиографично признание на Пенчо прекрасно характеризира нравствения облик на българския поет и кръга на неговите интимни преживявания, които го свързват чрез най-тесни връзки с руската култура. То ни дава право да твърдим, че със своите забележителни поетически произведения Пенчо Славейков е внесъл в българския живот богато културно наследство от руския народ, че към края на XIX и началото на XX в. българският културен живот изобщо е бил

толкова изобилно наситен с руски културни придобивки, та ако направим последен извод от нашето специално изучаване на историята, литературата, езика, етнографията и фолклора на българския народ и от непосредствените си впечатления от целия български живот в началото на XX век, ние смело и без всяко преувеличение можем да кажем:

„Здесь русский дух, здесь Русью пахнет“.

Това никой никога не ще заличи, не ще изкорени от живота на българския народ, както никой никога не ще изкорени от живота на руския народ онова българско културно наследство, което руският народ на времето си е получил от българския народ като първи наченки на собствена национална славянска култура и писменост. Непреодолима е силата на племенните и културно-исторически връзки между българския и руския народ!

Приложение

„ДЯДО ИВАН“

(Българска народна историческа легенда)

От края на XV век до наши дни българският народ винаги е наричал Русия с почителното и приветливо ласкаво обръщение „Дядо Иван“. В това обръщение се е отразила непреклонната, почти религиозна вяра на българския народ в освободителната роля на Русия като пряк и непосредствен наследник на византийския престол.

След завладяването на Цариград в 1453 г. от османските турци тази вяра, която широко се разпространила сред християнските народи от Близкия изток под владичество на турските султани, е била особено силна в съзнанието на българския народ, който от втората половина на XV в. чувствувал на своя гръб най-тежко турското иго. Тази вяра навремето си е била усърдно поддържана от великите московски князе Иван III Василевич (1462—1505) и Иван IV Грозни (1530—1584), от източните патриарси и от широките кръгове славянски монаси, които често предприемали „хождения“ в Русия за „милостиня“, каквато винаги щедро получавали.

Иван III и неговият внук Иван IV Грозни били основатели на манастира Св. Пантелеймон в Атон и негови усърдни попечители. Техните дарения на манастирите, а също така и даренията от епископите, велможите и целия руски народ, се разпространявали и върху другите атонски, йерусалимски и синайски манастири. Това обстоятелство съдействувало за широката популярност на московска

Русия сред православно население на полуострова, което гледало на московските князе като на опора на православието.

Голямо значение в това отношение имали и политическите успехи на Москва, специално ликвидацията на татарското владичество в Русия при Иван III и завладяването на Казан и Астрахан от Иван IV. Победата на великите московски князе Астраханското царство естествено откривали в над татарите и завладяването на Казанското и на съзнанието на угнетеното от османските турци православно население от подвластните на султана владения перспективи за бъдещо освобождение от подтисничеството на чужденеца.

Византийските аспирации на Москва, а заедно с това и вярата на българския народ в бъдещата освободителна мисия на Русия („Дядо Иван“) води своето начало от времето на женитбата (12 ноември 1472 г.) на великия московски княз Иван III Василевич за византийската принцеса София Палеолог. Тя била племенница на последния византийски император Константин XI, дъщеря на брат му, пелопонезкия владетел Тома, който след разгрома и завладяването на Византия от османските турци в 1453 година избягал в Рим, където бил приет от римския папа Пий II.

До омъжването си, бъдещата велика московска княгиня София Палеолог живяла в Рим и се ползвала от покровителството на папата, който възлагал на нея големи надежди за сключването на уния с Русия и затова съдействувал за брака ѝ с великия московски княз. Обаче надеждите на папата не се оправдали. След като се омъжила за Иван III, бившата византийска принцеса, енергична, властна и самолюбива, взела съвършено друга позиция в Москва от тази, за която я готвил рим-

ския папа. В Москва тя станала поборница за византийското правосъдие и помогнала за превръщането на московския велик княз в самодържец на Москва — „третия Рим“, а „четвърти не ще има“ — тъй говорела възникналата по това време в московските кръгове легенда.

В 1497 г. прие Иван III за първи път се установяват приятелски и дипломатически връзки между Московска Русия и Турция, които продължили след това и при сина на Иван III, Василий и при внука му, Иван IV Грозни.

Турските султани Селим I и Сюлейман Великолепни се отнасяли към най-могъщите европейски владетели, великите московски князе — с изключително уважение и оказвали в това отношение съответно влияние и над кримските ханове. Тъй напр., Селим I писал на кримския хан, който имал враждебни намерения към московския княз Василий Иванович: „Аз слушах, че ти искаш да отидеш против Московската земя. Пази си главата и не ходи срещу Московеца, защото той е голям мой приятел. Ако идеш срещу него, аз ще нападна твоята земя“.

Приемникът на Селим I — Сюлейман Великолепни също писал в този смисъл на кримския хан, на което последният отговорил така: „Ти не ми позволяваш да нападна нито на Московеца, нито на Молдавеца, но в такъв случай с какво ще се храня и с какво ще се обличам? А аз ти казвам, че Московецът е против тебе заедно с Казълбашина (персийския шах)“. Но султанът останал непреклонен.

Като пръв руски посланик на Иван III бил отправен в Цариград Плещчеев, с нареждане от великия княз да не застава пред султана на колене, както обикновено правели другите посланици, а

да му направи поклон до пояс. Руският посланик точно изпълнил инструкциите на своя господар и макар поведението на Плещеев рязко да се различавало от етикета на султанския двор и макар да направило на султана не съвсем благоприятно впечатление, той бил принуден да се примири с този смел жест на руския посланик и да го приеме.

Подобни факти на общия фон на миролюбивата политика на турските султани по отношение на московските князе не били тайна и лесно ставали известни на широките кръгове на християнската общественост, както в столицата на султанската империя, така и вътре в страната. Но там те получавали тълкувание, че султанът просто се бои от могъществото на руския цар. И постепенно на тази почва в съзнанието на местното християнско население старите „пророчества“, свързани с падането на Цариград, получили сега политическа окраска: „Дядо Иван“, т. е. Русия, като законен наследник на византийската империя ще възкреси тържеството на православията на Изток и ще издигне кръста над света София.

Иван IV Грозни, московски цар от 1547 год. след окончателното завладяване на Казанското и на Астраханското царство се обърнал към цариградския патриарх Йосиф с грамота, в която молел да му се потвърди царското достоинство и едновременно изказал пожелание да освободи Цариград от турците. Патриархът не само потвърдил царската титла на Иван Грозни, но и дал нареждане името на православния московски цар да се споменава във всички архиерейски служби, както се споменавало на времето името на византийския император. Този възпоменателен възглас

бил формулиран така: „Подаждь, Господи, многолетнее здравие благоверному и благочестивому царю нашему Ивану“. В съзнанието на угнетените маси на българския народ този „Цар наш Иван“ санкциониран от църквата, се отразявал вече като определена политическа реалност, толкова повече, че титлата на московския цар включвала в себе си след завоюването на Казан и названието „Княз болгарский“. И макар тази подробност в титлата на руския цар да не е имала никакво отношение към балканските българи, при все това при липсата на сведения за приволжките и камските българи, тя била изтълкувана тук тъй, както това отговаряло на местните политически интереси, т. е. като княз на балканските българи.

Иван Грозни във вътрешната си и външна политика в сравнение със своите предшественици, неговия баща и неговия дядо, още повече съдействувал да се укрепи в съзнанието на християнското население на Османската империя вярата в освободителната мисия на Русия. Характерно е изпратеното до Иван Грозни в 1557 г. послание от александрийския патриарх Йоаким от далечния Египет, в което авторът величае московския цар като „второ слънце, което него-патриарха утешава с надеждата за добри времена, когато и покорените под властта на агаряните християнски народи ще бъдат освободени с неговата (на царя) ръка“.

Създалата се по такъв начин вяра в „Дядо Иван“ сред българското население не угаснала, според българските историци, и след смъртта на Иван Грозни в 1584 г., а продължила да живее и през следващите три века.

Тази вяра прекрасно е изобразена от българ-

ския писател Иван Вазон в неговия знаменит роман „Под игото“, написан през 1889—1890 г.

„Дълбоката вяра на българина в помощта на „Дядо Иван“ не го излъга. Наистина, Дядо Иван не можа да направи за изправения на крака свой брат всичко, което искаше и което последният чакаше от него. От друга страна, младият българин, когото той изправи на крака, като всеки млад, греша още по-често: бързо забравя теглото, мъчи се да върши сам работа, па се и поозъбва понякога на стария Дяда Ивана, особено когато му се стори, че той обещава парчета от двора му на друг брат. Но връзките, които, покрай кръвното родство, съединяват българина със стария му брат, са се заякчавали, както видяхме цели векове, та няма защо да се боим, че ще се скъсат под влияние на скоропребодни и дребни недоразумения, и ако е истина, че „свой своего не храни, но тежко и горко кой го няма“, ще излезе истина и това, че вековната вяра на дедите ни в братската помощ на „Дяда Ивана“ както не е била напуста в миналото, тъй няма да бъде суетна и в бъдеще“, — казва българският историк¹.

Тия думи са казани преди 37 години. Ние сме уверени, че в съзнанието на българските общественици те остават и сега.

За тези 37 години нашият млад брат, българският народ е преминал много грозни изпитания, не веднаж е ставал изкупителна жертва на престъпни авантюри, провокации и предателства от страна на своите управници.

---

¹ Юрдан Трифонов, Историческо обяснение на вярата в „Дяда Ивана“ (Русия) у българския народ. Библиотека на Славянска Бесѣда, год. III, кн. 1, София, 1908; страница 56.

Не веднаж предателите на българския народ са подхвърляли на жестоки изпитания добрите братски чувства на „дядо Иван“ за тия 37 години. Но „дядо Иван“ винаги е оставал верен на своите стари традиционни връзки към по-младия брат, като проявява неизменно, независимо от обстоятелствата на неговия външен и вътрешен политически живот изключително грижливо отношение към него, защото е бил винаги дълбоко убеден в безусловната вярност, в братските чувства на своя по-млад брат — българския народ.

В днешния страшен за цялото славянство и цялото прогресивно човечество час на изпитания, час на решителна борба с най-злия враг на националната култура, свобода и чест на славянските народи, — кървавите немски фашисти, ние очакваме от своя по-млад брат, че той ще превърне в реално дело своите братски чувства по отношение на „дядо Иван“, които са му завещани от бащи и деди. Ние очакваме и вярваме, че българският народ ще стъпи в общата редица на борците-герои, които начело с доблестната Червена армия се сражават с ненавистния немски фашизъм и неговите разбойнически бандити, които заливат с кръв цяла Европа. В тази редица вече стоят нашите братя — чехи, сърби и поляци. Славните черногорци и героичните сърби, хървати и словенци безпощадно бият немската фашистка гад в своята родина и с това спомагат както на себе си, тъй и на всички угнетени народи да отхвърлят от плещите си ненавистното иго на фашизма.

Славянският български народ не може и не трябва да остане безучастен в тая велика общославянска борба за своята свобода и независимост, за

честта на своята родина, за своето домашно огнище, за слава на своите велики предци и за щастие на бъдещите поколения!*

---

* Б. Пр.: Книгата е написана в 1944 г., когато България още не бе освободена от игото на фашизма.

Забележка: Заскобеляните с [] изрази са пояснения на преводачите.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	Стр.
I. Показания на стари веществени паметници.	5
II. Данни на историческата етнография.	15
III. Руски и южнославянски фолклор.	25
IV. Български и руски език в техните връзки и взаимоотношения	53
V. Руско-български литературни връзки.	72
Прибавка — Легендата за „Дядо Иван“.	104

